

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»
ФАКУЛЬТЕТ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ, ПРАВА ТА
МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І ПОЛІТИЧНОГО
МЕНЕДЖМЕНТУ**

**Горбаченко Валерії Ігорівни
(студентки групи ПО-1)**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

«Популізм у політичному дискурсі»

(представлена на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»
галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»
спеціальності 052 «Політологія»)

Допускається до захисту
протокол № _____
від _____
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин
і політичного
менеджменту
д.е.н., доц.
Ірина ГРАБЧУК

(підпис)

Науковий керівник
к.політ.н.,доц. Ігор ПАЩЕНКО

(підпис)

Рецензент
д.політ.н. Вячеслав СЕРГЄЄВ

(підпис)

**Житомир
2025**

Я, Горбаченко Валерія Ігорівна, цим засвідчую, що представлена до захисту кваліфікаційна робота виконана на основі власних наукових досліджень. Текст не містить доробку інших дослідників без відповідних посилань на їх праці.

Я попереджена про те, що буду недопущена до захисту, а в разі отримання диплому – буду позбавлена його відповідно до чинного законодавства України.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПУЛІЗМУ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУСІ	7
1.1. Основні підходи до визначення політичного популізму	7
1.2. Історичний розвиток популізму	12
1.3. Популізм у сучасному політичному дискурсі	16
Висновки до розділу 1	20
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ У СВІТІ: ДОСВІД ІДЕОЛОГІЙ	21
2.1. Популізм у лібералізмі (США та Західна Європа)	21
2.2. Політичний популізм в ідеології соціалізму	26
2.3. Сучасний популізм та націоналізм (досвід Великої Британії, Канади, Іспанії)	38
Висновки до розділу 2	46
РОЗДІЛ 3. ПОПУЛІЗМ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВПЛИВ	48
3.1. Популізм у виборчому процесі	48
3.2. Популізм як політична технологія	55
3.3. Вплив популізму на демократичні процеси	59
Висновки до розділу 3	63
ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	64
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66

ВСТУП

Актуальність теми. Наразі демократичні перетворення – це ключова тенденція політичного розвитку України, закріплена в Конституції та інших нормативно-правових актах, які стосуються європейської та євроатлантичної інтеграції України. Демократизація масової свідомості, розвиток політичних партій та громадських формувань, зростання повноважень органів місцевого самоврядування, збільшення обсягів застосування ресурсів недержавних інститутів у ході досягнення суспільно-значимих цілей спричиняють необхідність пошуку й введення нових методик, засад, засобів та видів управління політичними процесами. В умовах демократичного суспільства політичне управління отримує новий зміст і форми. Його не можливо виконувати виключно на базі права легітимного насилля та статусних ресурсів. Воно втілюється через утворення в свідомості мас позитивного образу суб'єкта політики, прихильність електорату, мобілізацію народу для його залучення до активного політичного життя і формування політичних союзів і блоків – іншими словами, різноманітні прийоми, способи, засоби і технології заохочення до діяльності. Як результат, втілення владних відносин здійснюється, не базуючись на цілеспрямованому впливі суб'єктів політики на об'єкти політичного процесу, а у вигляді їх взаємодії в інтересах досягнення визначених цілей. Зазначене, в свою чергу, потребує налагодження діяльності учасників політичного процесу згідно з раціональними засадами, оптимізації функціонування та становлення соціуму як єдиного цілого. В підсумку політичне управління розвивається, отримує своєрідну форму – політичного менеджменту, під час якого політичний суб'єкт прагне гарантувати досягнення встановленої мети в основному за допомогою науковотехнологічних способів і методів на протипагу адміністративно-нормативним і примусовим.

Також, особливого значення набуває глобальне домінування популізму – причому не лише як ідеологічної течії, але й як механізму здобуття влади. Політичний популізм успішно застосовується як технологія впливу на

свідомість, думки та дії громадян, суб'єктів політики і політичного процесу. Як правило його використовують у період криз, реформ, модернізацій тощо, а також з метою приховати справжню політичну ситуацію чи проблему. На сьогодні великий «вибух» популізму початку ХХІ століття актуалізував проблему ефективності представницьких демократій, їх здатності реагувати на зміни, що відбуваються всередині громадянського суспільства, а також ступеня адаптивності політичної системи, спроможної враховувати нові запити та, паралельно, зберегти традиційні механізми узгодження інтересів в суспільстві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичними питаннями політичного аналізу займалися такі науковці, як: І. Алексєєнко, О. Бабич-Дикань, В. Бебик, Дж. Волдрон, В. Гапоненко, Л. Гонюкова, В.Гошовська, І.Дудко, Ю. Івченко, Ф. Кирилюк, Д. Кондратенко, Т.Костюк, Г. Куц, І. Кушнір, І.Рейтерович, А. Романюк та ін. Загальні аспекти дослідження політичного популізмурозглядались у працях таких учених як: Я. Божко, В. Бурдяк, Г. Вайнштейн, М. Дем'яненко, Д. Додонов, А. Житко, Н. Заяць, Н. Іванова, І. Кіянка, Р. Ключник, О. Кокорєв, К. Корсак, О. Лісничук, О. Новакова, М. Рогожа, О. Свідерська, С. Щербак, О. Цапко, М. Яворський та ін. Дослідження зарубіжного досвіду використання популізму у системі політичного управління представлене у роботах таких вчених, як: К. Вілбер, Н. Год, А. Грубінко, Ю. Калюжна, В. Литвин, Т. Прядко та ін.

Метою кваліфікаційної роботи є науковотеоретичне обґрунтування феномену популізму у сучасному політичному дискурсі та визначення особливостей його застосування у сфері політичного управління в Україні. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення відповідних **завдань**:

- визначити теоретичні засади та історичні етапи феномену політичного популізму у сучасному політичному і науковому дискурсі;
- розкрити сутнісний зміст сучасного політичного дискурсу;
- обґрунтувати базові ідеологічні концепти феномену політичного популізму міжнародного досвіду;

- визначити специфіку застосування політичного популізму в Україні як політичної технології;

- надати практичні рекомендації щодо мінімізації негативного впливу політичного популізму в Україні на сучасному етапі її демократичного розвитку.

Об’єкт дослідження – політичний популізм.

Предмет дослідження – популізм як феномен у сучасному політичному дискурсі.

Теоретико-методологічною основою дослідження є такі загальнонаукові та спеціально-наукові методи: аналіз та синтез – для деталізації об’єкта дослідження; узагальнення – для розкриття теоретико-методологічних засад застосування політичного популізму у сучасному політичному дискурсі; порівняльний метод та систематизація – для обґрунтування політичного популізму у контексті різних ідеологічних концептів та історичних етапів їх розвитку в історичній ретроспективі міжнародного досвіду; системний метод – для розкриття концептуальних основ феномену політичного популізму; логічний, діалектичний, метод комплексного і системного підходів та узагальнення – для удосконалення понятійного апарату дослідження; порівняння та узагальнення – при дослідженні впливу політичного популізму на сферу політичного управління та виборчий процес; метод моделювання – для розроблення напрямів застосування феномену політичного популізму в Україні на сучасному етапі

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Основний зміст викладено на 65 сторінках друкованого тексту, у тому числі 2 рисунки, 4 таблиці, список використаних джерел налічує 102 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОПУЛІЗМУ У ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУСІ

1.1. Основні підходи до визначення політичного популізму

Сучасний політичний дискурс демократичних країн залишає небагато місця для обґрунтованих сумнівів у принципах та цінностях демократії, а також пов'язаних з нею політичних практик, серед яких вибори, референдуми, публічні обговорення. Це передбачає посилення відповідальності представницьких органів влади перед громадськістю. Однак, суб'єкти представницької влади (президент, депутати різних рівнів, посадові особи виконавчих органів влади) не завжди її чітко розуміють, зокрема в умовах сучасних глобальних викликів, що призводить до зниженні довіри до інституцій влади і в кінцевому рахунку до розвитку політичного популізму, котрий являється хоча й не новим феноменом в теорії і практиці політології, проте через суспільно-економічні й політичні перетворення сучасності отримує новітній формат.

При цьому доцільно зазначити, що суб'єктами державної влади на стратегічному рівні, як правило, є представники політичної еліти, до яких відносять тих людей, які покращують або створюють умови для функціонування і розвитку суспільства [53]. Їх діяльність передусім пов'язана із боротьбою за отримання та утримання влади у державі; їх знаряддями є такі інструменти і методи, як дипломатія, торгівля, міграція, співпраця, наука, освіта, силова (військова) конкуренція тощо. Як правило, саме вони забезпечують процес прийняття управлінських рішень на різних рівнях вертикалі державної влади і формують норми та правила поведінки в суспільстві.

Внаслідок політичної боротьби різноманітних політичних партій, груп інтересів, громадсько-політичних рухів у державі складається законодавчо визначена державна політика. Вона характеризується системою пріоритетних

напрямів діяльності, що відповідають інтересам держави і народу. Державну (публічну) політику визначають як систему операцій і дій, різних регулятивних заходів і законів, фінансових пріоритетів, яку утверджуються органи державної влади [44].

Державна (публічна) політика втілюється, як правило, в конституціях, законодавчих актах, судових рішеннях. Однак як і державна (публічна) політика, так і політичні процеси в цілому на сьогодні піддаються значним випробуванням, ключовим із яких є домінування популізму у політичному дискурсі. Тож необхідно для початку розглянути історію зародження і становлення зазначеного феномену.

У понятті «популізм» поєднуються, як правило, два смисли – політика і риторика. Вони звертаються за підтримкою до народу, апелюють до його сподівань, тривог, незадоволення життям та, що головне, базуються на протиставленні інтересів більшості народу з інтересами еліти. Тому вважаємо, що слід більше уваги приділяти вивченню саме тих процесів, які призводять до популізму, а це - недостатній рівень політичної культури та наявність швидко змінюваних інформаційно-комунікаційних технологій, які впливають на емоційну сферу людини. Науковці, досліджуючи феномен популізму, розглядають його у різних контекстах, зокрема, з позиції: – різних типів популістських політичних ідеологій, таких як симптоматичний і фетишистський; – сучасних політичних технологій впливу на виборця, зокрема таких як політичний маркетинг, політичні медіа-ресурси, ЗМІ тощо.

Зарубіжні науковці звертають більше уваги на емоційну сферу людини, коли популісти впливають на її почуття з метою підкупити виборців [48]. Про ускладненість і багатоплановість популізму як явища свідчить значний перелік визначень, поданих у наукових працях з політології і сформувалися різні точки зору щодо його розуміння. Ми розглянули, зокрема, світоглядно-ідеологічний, логіко-дискурсивний, поведінково-стильовий, інструментально-мобілізаційний наукові підходи до розуміння сутності базового поняття дослідження - «популізм» (рис. 1.1).

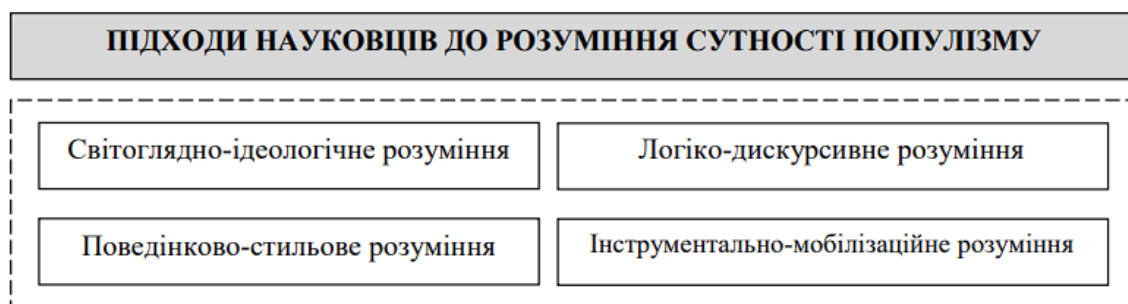

Рис. 1.1. Підходи науковців до розуміння сутності популізму.

Розглянемо кожен науковий підхід окремо.

1. Світоглядно-ідеологічне розуміння. Популізм визначається як ідеологія у вузькому розумінні. К. Мюдде розглядає популізм як ідеологію, в якій суспільство розділено на дві нерівні частини: «чистий» народ (працівники, самозайняті особи, представники бізнесу) та корумпована еліта (політики, великий бізнес). При цьому він вважає, що «в політиці має виражатися загальна воля народу» [20].

2. Логіко-дискурсивне розуміння популізму пояснюється тим, що його розглядають як політико-економічне явище, яке має свої закономірності щодо розподілу соціального середовища на владні й інші інституції.

Популісти усвідомлено використовують дихотомію «ми – вони» з економічної точки зору. Звідси походить трактування популізму як «дискурсу, що протистоїть існуючій розстановці сил (anti-status quo discourse), це спрощує інтерпретацію суспільного простору шляхом символічного розмежування еліти та маси» [20].

3. Поведінково-стильове розуміння популізму інтерпретується як специфічна манера публічної поведінки, яку Р. Брубейкер, зокрема розглядає як дискурсивно-стильовий напрям у вивченні популізму [18]. Б. Моффіт та С. Тормі визначають складовими зазначеного стилю наступні аспекти [22]:

- звернення до народних мас;
- сприйняття політичної реальності за допомогою ключових слів;
- застосування неполіткоректної лексики, образ, перехід на особистості тощо.

Тобто, зміна стилю поведінки передбачає заміщення власне політичної й економічної діяльності.

4. Інструментально-мобілізаційне розуміння. На думку Р. Джансена популізм можливо трактувати як стратегію, «метод політичної практики, спрямований на мобілізацію населення в публічну та протестну активність, що супроводжується артикуляцією антиурядової, націоналістичної риторики, що звеличує простий народ (ordinary people) та засуджує істеблішмент, великий бізнес та особливо ТНК» [19].

Ціль популістів з такої точки зору – не дозволити народу отримати владу, а заставити переважну його кількість взяти участь у вуличних акціях, показуючи бізнес-середовищу й політичній еліті власні серйозні плани.

Сучасні дослідники в альтернативних інтерпретаціях розуміють популізм, як: – дисперсне явище, яке є складовою багатьох політичних феноменів [17];

– ідеологію, згідно якої суспільство розподілено на дві групи – «простий народ» та «корумповану еліту» [8];

– політику ігнорування «спекуляції на емоціях громадян», яка є нерациональною [10];

– маніпулятивну технологію, яку застосовують у боротьбі за владу [40 ; 41].

Розглядаючи сутність базового поняття через різні наукові підходи, визначаємо, що «під політичним популізмом слід розуміти особливий політичний феномен, який, ґрунтуючись на унікальній комбінації специфічних ознак (політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю та громадською думкою, міфологізація політики, інспіраційне лідерство), одночасно виступає ідеологією, засобом політичної боротьби, механізмом здобуття влади, суспільно-політичним рухом, стилем політичної поведінки або комбінацією вищезначених аспектів та апелює до інтересів «простого» народу, його страхів, надій, протиставляючи їх інтересам елітарного прошарку суспільства». До основних характеристик популізму науковці відносять: сакралізацію (ідеалізацію) народу, що сприймається як особливий, чи обраний;

етатизм; одноосібне лідерство; ксенофобія, расизм і/або антисемітизм; формування образу гармонійного суспільства економічної, соціальної та культурної гармонії [18].

Провідний український експерт з проблематики популізму Т. Радь, запропонував ширший спектр основних ознак і специфічних рис популізму – а саме: популізм, як:

- антиінтелектуальний продукт;
- ідеалізує маси і протиставляє їх еліті;
- ґрунтується на не демократичних засадах;
- постійно апелює до ідеалізованого образу кращого минулого;
- надає власне й інше трактування минулого і майбутнього;
- пропонує «третій шлях» суспільного розвитку;
- пропонує націоналізацію державної власності і пропагує вороже ставлення до всього іноземного;
- абсолютизує народні цінності, культуру, звичаї;
- апелює до почуттів та емоцій народних мас;
- надає перевагу рухам, а не політичним партіям.

Як зазначають науковці, популізм найчастіше поширюється серед людей з низьким рівнем політичної та правової культури і в суспільствах з недостатньо розвиненою системою народовладдя та парламентаризму. Популістські лідери з метою активізації підтримки соціуму часто використовують застосовують людей, які не вміють відокремлювати зерна від плевел, чорне від білого, мають особливо категоричні судження щодо фавориті і його конкурентів.

Це ознаки низької політичної культури, яка зумовлює проблемне середовище новітнього світоглядного зразка і в умовах глобалізації розглядається як унікальне явище сьогодення, яке потребує зміни. У свою чергу ретроспективний аналіз розвитку популізму протягом світової історії слугує осмисленню закономірностей формування й організації популістських рухів і партій. Адже, у процесі свого історичного розвитку цей феномен пройшов

важливий період свого становлення й еволюції, під час якого зазнавали змін його головні види й методи впливу на широкі кола громадськості в різних державах.

1.2. Історичний розвиток популізму

Дослідники популізму із погляду його історичного розвитку, виділяють сім ключових етапів:

1. Перший етап відноситься до кінця XIX ст. та пов'язаний з утворенням американського аграрного (фермерського) популізму в США.

2. Другим етапом в історичному розвитку популізму був популістський рух у державах Латинської Америки, що став формуватися в організаційному плані на початку XX століття. Латиноамериканські популістські рухи в своєму розвитку зумовили ряд ідейно-політичних напрямків, найбільш розповсюдженими з котрих стали апризм, жетулізм і перонізм.

3. Третій етап розвитку популістського руху відноситься до 30 років XX століття, що пов'язаний з найбільш тривалою і руйнівною кризою, що одержала назву «велика депресія». На даному етапі прослідковується напрям до радикалізації популістських гасел, закликів, до зміни наявних соціальних взаємин.

4. Новий четвертий етап історичного розвитку світового популістського руху розпочався в другій половині XX ст. На противагу аграрнофермерському популізму в США та популізму латиноамериканському, західноєвропейському популізму властиве крайнє праве ідейно-політичне спрямування.

5. П'ятий етап розвитку світового популістсько-демагогічного руху припадає на 90 роки XX ст. На даному етапі популізм розповсюджується в політиці Центральної та Східної Європи. В зазначений період в своїй програмній документації та гаслах політичні партії держав названого регіону доволі часто почали застосовувати популістські ідеї неолібералізму, суть

котрих передбачала, що соціумам рекомендувалися доволі нескладні та оперативні механізми розв'язання важких соціально-економічних проблем.

6. Під час шостого періоду – постмодерного популізму – збільшився вплив культурно-цивілізаційних факторів на сферу політики та йдеться про «культурацію політики». Якраз з даної точки зору можна осмислювати новітні ідеї стосовно кореляції процесів у культурі й мистецтві та політиці, а також рубрикацію сучасного виду популізму як постмодерного.

7. Сьомий етап – «великий вибух» популізму – розпочався у 2014 році та триває до сьогодні. Він характеризується перемогою популістських сил на виборах різного рівня в США та Європі з подальшою інтеграцією у політикоуправлінську систему.

Сучасні події, що відбуваються в світі і в Україні свідчать про те, що сучасний виклик внутрішньої єдності для держав країн Заходу став одним із пріоритетних. На відміну від країн Сходу, у яких стабільно довго функціонувала і продовжує функціонувати соціалістична ідеологія, яка трансформуючись у радикальну і крайнє праву, сприяла формуванню риторики націоналізму, що суттєво посилює сепаратистські настрої у суспільстві. Несвоєчасне врахування у цих країнах конституційно-правових, ціннісних та соціокультурних питань, а навпаки, системне і тривале декларування ідей справедливості, гідності, солідарності, демократії, не сприяли об'єднанню суспільства навколо національної ідеї.

Розглядаючи популізм в історичній ретроспективі, науковці дійшли висновку, що об'єктивні обставини утворення даного суспільно-політичного феномена мали зв'язок із соціальним напрямом, згідно з яким маси вважаються тільки об'єктом політики. Суб'єктивні передумови для формування та розповсюдження популізму зумовлені недовершеністю відносин «пануванняпідпорядкування», переважаням масового суспільства. Соціальну основу популізму складають переважно перехідні, проміжні й межові групи соціуму (середні верстви населення, маргінальні групи, декласовані маси, люмпени), які через власний суперечливий стан розуміють власні інтереси

понадкласовими та демонструють, зважаючи на це, поступливість перед демагогічно-популістськими гаслами. Аморальність популізму зводиться ще й до того, що він маніпулює довірою громадян і викривляє її. Що стосується сучасного етапу, то у демократичних суспільствах ключовими показниками розвитку визнаються демократичні цінності й ідеали. Тому, особлива увага приділяється індексу демократії, який засвідчує, що плюралізм та вибори, основоположні громадянські свободи, урядова діяльність, політична включеність населення, а також політична культура є ключовими показниками державної політики, орієнтованої на демократію. Значення цього індексу може бути зменшеним, якщо національні вибори не є вільними і справедливими, якщо є безпека виборців та вплив іноземних держав на уряд, якщо не реалізуються можливості державних службовців для здійснення політики.

Україна за цим Індексом демократії протягом останніх десяти років Україна перебуває в статусі «країни з перехідним (гібридним) режимом», що характеризує її такою, де відбуваються регулярні непрямі порушення під час виборчого процесу, що, у свою чергу, перешкоджають визнанню їх вільними та чесними. Щорічний Індекс демократії включає такі показники:

- виборчий процес і плюралізм,
- робота уряду,
- демократична політична культура,
- громадянські свободи,
- політична участь.

З його показниками кожна країна відноситься до одного з чотирьох типів режимів - «повна демократія», «дефектна демократія», «гібридний режим», «авторитарний режим».

В Україні, як у «країні з гібридним режимом демократії», продовжується тиск уряду на політичних опонентів та ЗМІ, відсутня незалежна судова система, наявна політична й економічна корупція, відсутнє повноцінне верховенство права, наявний низький рівень участі в політиці, наявні проблеми у функціонуванні системи публічного управління [62].

Загалом, починаючи з 2014 року по 2020-й Україна піднялася з 92 на 79 місце рейтингу демократії [62]; у 2021 році - посіла 86 місце з 167 в рейтингу The Economist. Якщо порівняти з 2020 роком, держава опустилася на сім позицій. Тоді Україна отримала 5,81 бала, а зараз – 5,57 бала з 10. Також на 86 позиції разом з Україною розмістилася Мексика. На одну позицію вище в рейтингу перебуває Гонконг, а на одну нижче – Сенегал. У першій п'ятірці за індексом демократії опинилися Норвегія, Нова Зеландія, Фінляндія, Швеція й Ісландія, а останні місця посіли Центральноафриканська Республіка, Конго, Північна Корея, М'янма й Афганістан.

Аналізуючи дослідження популізму в сьогоденні, можливо окреслити фактори, що впливають на розвиток сучасного популізму в Україні:

– по-перше, непростий механізм новітнього українського державотворення має зв'язок із практикою Помаранчевої Революції та Революції Гідності, повномасштабною воєнною агресією РФ проти України, «системними кризами» в політичній та соціально-економічній сферах та іншим – підштовхує український соціум до незмінного перебування в становищі «надмірної емоційної соціально-політичної напруги»; в українському соціумі, який весь час «генерує та акумулює незадоволення», переважають розчарування, скептицизм, збентеженість та решта ірраціональних емоцій, які стають сприятливим середовищем для розвитку новітнього українського популізму [75];

– по-друге, незакінчене перетворення політичної культури – в уявленні великого числа громадян України відсутнє конкретне переконання стосовно питань повноважень, взаємодії та відповідальності між структурами влади й громадськістю, нечіткі межі основоположних ліберально-демократичних надбань, характерна неповага та конфліктогенність до політичних суперників та інше – все це зумовлює комфортне середовище для здійснення маніпуляцій політичною волею громадян України (від байдужості до революційного ентузіазму), що й використовують політики-популісти [79].

Політичний популізм – невід’ємна складова демократичного суспільства, який вже не є просто конкурентним способом боротьби за прихильність виборця. На сьогодні він являється фактором, що має значний вплив на будову, напрямки та інтенсивність політичних і соціальних змін, функціонування державних, політичних, економічних, соціальних структур, на перетворення застарілих і організацію нових.

1.3. Популізм у сучасному політичному дискурсі

Одним із ключових чинників політичного популізму є наявність політичного дискурсу як способу мовної комунікації політичних лідерів, в якому можуть бути застосовані різноманітні маніпулятивні комбінації, зокрема такі, як навмисне ухиляння, звернення до емоцій адресата, наявність «логічних помилок», або необґрунтованої екстраполяції, оперування не перевіреними фактами, звернення до почуття страху, орієнтація на національну самоідентифікацію тощо.

Як зазначають науковці, «кожен політичний режим має власний політичний дискурс, який характеризує і розкриває його сутність та національну ознаку. Вивчення політичної мови й опис мови політичної влади певного періоду дає змогу відновити фрагмент історичного розвитку певного періоду в життєдіяльності того чи іншого соціуму та показати крізь призму цього письма те, що воно дає змогу розкрити. Ним визначають, як правило, мовну практику і соціальну реальність» [29].

Водночас не слід забувати, що «політичний дискурс вивчають із позиції різних наук. Це зумовлено лінгвістичним переворотом, що відбувся в другій половині XX ст. Тоді виник цілий спектр нових напрямів і методів дослідження мовного спілкування, які вплинули на вивчення мовної комунікації, що відбувалося в межах антропології, культурології, естетики, семіотики і герменевтики, кібернетики, нейропсихології, різних напрямів психології та філософії, соціології тощо. Кожен із цих напрямів напрацював власні методи

аналізу, свій понятійний апарат. Таким чином, політичний дискурс став об'єктом міждисциплінарного дослідження, методологія якого перетинається та доповнює одна одну» [29].

Також зазначимо, що політичний дискурс розглядається в контексті функціонування політичної мови – «найбільш зримого елементу політичної культури, і водночас – найтоншого маркеру ідентичності, адже мовні символи в руках локальних еліт можуть стати предметом нестримної ідеологізації й міфологізації, чим зазвичай підживлюється політичне протистояння» [29].

Суб'єктами політичного дискурсу виступають, як правило, лідери політичних партій, парламентських фракцій, керівники органів публічної влади всіх рівнів, які посідають політичні посади в органах публічної влади різних рівнів – державних, місцевих. Їхні партійні програми, промови, листи, виступи тощо, які несуть в собі популістські тези, окреслюють лише функції повідомлення, звернення, переконання та впливу і не передбачають зворотного зв'язку, обговорення, дебатів тощо. Однак, саме з їхньою допомогою досягаються цілі щодо становлення або підтримання статусу політика. Такий жанр мовної та писемної комунікації належить до сфери політики. Він, на жаль, не потребує від політика відповідального ставлення до застосування тих чи інших висловлювань, меседжів, символів, текстів, які повторюються, транслиуються різними ЗМІ, і, таким чином, здійснюють вплив на свідомість виборців. Ще Г.Гегель звертав увагу на мовлення як особливий засіб, який потрібно вміти користуватися [69].

У діяльності політика-популіста відбувається трансформація свідомості, в результаті чого спостерігається відмова від раніше висловлених ним ідей і взятих на себе зобов'язань, виникає зверхнє ставлення до виборців, які допомогли йому (політику) піднятися на вершину влади. Такі політики застосовують популістські гасла, впливаючи на буденну свідомість людей. Це зробити виявляється набагато легше, а ніж впливати на теоретичну чи ідеологічну їхню свідомість, яка характеризується чіткими політичними переконаннями, стійкою системою цінностей та ціннісних орієнтацій. Як

правило, ставлення до політичної влади у громадян формується через факти їхнього повсякденного життя.

Адже, більшість людей сприймає політику на рівні буденної свідомості, яка характеризується несистематизованими масовими уявленнями про політику і, як правило, проявляється у швидкій, емоційній, не завжди виваженій реакції людини на політичні події. У зв'язку з тим, що в суспільствах переважають люди з буденною свідомістю, популізм у політиці присутній завжди і набуває все більшого свого розквіту у період активного застосування сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій. Більшість політиків скочуються до популізму, використовуючи при цьому мову як найголовніший засіб у політичній боротьбі.

У популістському політичному дискурсі, як правило, наявні такі елементи: – використання мови, яка є доступною і зрозумілою кожній людині (без застосування складної наукової термінології або термінології, що відображає реальний стан справ);

- домінування абстрактних обіцянок, гасел над фактичним матеріалом;
- поєднання сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій з класичними методами розмовної мови для більш ефективного переконання;
- відхід від класичної традиції переконання до сучасних методів мовлення, пов'язаних із настановами та чіткими рекомендаціями і вказівками [69].

Тому важливим постає новий погляд на популізм як на багатофункціональний феномен політики, який формує політичний простір як антагоністичне поле, в основі якого – постійне продукування політичних поділів: праві – формують подвійну межу протиставлення «еліт» народу та етнокультурну загрозу; ліві – одну класичну межу «народ-еліта». Останні є більш загрозливими для суспільства. У своїй багатофункціональності популізм слід розглядати як політичну ідеологію і специфічну характеристику політичної діяльності одночасно [49].

Отже, у світовому просторі політичної науки існують чотири головні підходи до встановлення конкретних критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж решти і їх вивчення, а саме: харизматичний; ідеологічний; комунікаційний; стратифікаційний.

Усі теоретичні площини даних підходів і емпірична основа їх аргументування формують теоретичні засоби для дослідження популізму на практиці. Здійснивши аналіз кожного із зазначених підходів у межах даних засобів, послідовно можна зробити такий висновок. На нашу думку, найбільш важливим для вивчення переважної частини форм популізму є стратифікаційний підхід до критеріїв виокремлення популістських політиків і рухів з-поміж інших. Оскільки з його допомогою можливо:

- встановлювати як критерії до формулювання популізму те, що можливо точно, з наукової точки зору встановити в політичній історії та сучасному світі – динаміку народу та його бажання модернізувати політичний режим, а не конкретні речі, як ідеологію або комунікацію, або такі політичні феномени, що завжди були наявні в політиці – харизматичне лідерство;

- окреслювати своєрідність популістських рухів та політичних акторів на тлі інших політичних рухів та акторів, а також чітко відділяти перших від решти, а не об'єднувати в єдиному комплексі багато політичних феноменів, подібно до того, як це здійснюється в ході харизматичного й комунікаційного підходів.

Висновки до розділу 1

Політичний популізм є багатогранним феноменом, що може виступати як ідеологія, стратегія, стиль політичної поведінки та механізм мобілізації громадян. Він базується на комбінації таких характеристик, як політична демагогія, маніпулювання масовою свідомістю, міфологізація політики та апеляція до «простого народу» проти еліт. Наукові підходи до його аналізу включають світоглядно-ідеологічний, дискурсивний, поведінковий та інструментально-мобілізаційний.

Популізм пройшов кілька етапів трансформації, починаючи з кінця XIX століття, коли він зародився в США як аграрний рух. У XX столітті він поширився в Латинській Америці, Європі та інших регіонах, набуваючи різних ідеологічних форм: від лібералізму та соціалізму до неолібералізму та праворадикальних рухів. Сучасний популізм, що активізувався з 2014 року, проявляється у зростанні впливу популістських партій і лідерів у США та Європі, використовуючи технології маніпуляції та соціальних мереж.

Політичний дискурс у XXI столітті відзначається зростанням популістських риторичних прийомів, спрямованих на маніпуляцію суспільною думкою. Популізм активно використовує інформаційні технології та соціальні мережі для мобілізації виборців. Політичний дискурс формує нові мовні та символічні практики, які дозволяють популістським лідерам утримувати владу та впливати на суспільні настрої. Основними методами дослідження популізму є дискурс-аналіз та контент-аналіз, що дозволяють визначати ключові характеристики популістської риторики.

Таким чином, популізм залишається впливовим політичним явищем, що змінює сучасні демократичні процеси та механізми взаємодії політиків із суспільством.

РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ ПОПУЛІЗМ У СВІТІ: ДОСВІД ІДЕОЛОГІЙ

2.1. Популізм у лібералізмі (США та Західна Європа)

Нинішні тенденції та процеси становлення суспільства й цивілізації визначені рядом аспектів, зокрема інформаційно-технологічним, економічним, політичним, соціальним, культурним, національним, релігійним, екологічним, демографічним тощо. Саме їхні характерні ознаки та неоднорідність їх соціального походження вважається базисом того або іншого напрямку лібералізму і, крім того, окреслюють та дають характеристику його теперішньому стану. Проблематику поняття популізму в аспекті політичної науки можливо досліджувати з точки зору ідеології, що через деякий час переходить в політичну, а це, своєю чергою, породжує політичні міфи, що побутують у певному середовищі людей через відповідні категорії. До них належать політична свобода, справедливість, паритетність, політична чесність тощо, які визначаються під впливом таких ідеологій, як лібералізм (неолібералізм), соціалізм, націоналізм [68].

Наприкінці ХХ ст. не було однієї узагальненої теорії лібералізму, в той же час формувався цілий ряд ліберальних підходів. До того ж ліберальна теорія не була здатна відповідати вимогам часу. Зважаючи на суперечності між емпіричним описом і політичною реальністю, вона не задовольняла запити стосовно прогнозування міжнародних явищ та процесів. Як і всяке суспільне явище, лібералізм як теорію й ідеологію західного світу на сучасному етапі складно усвідомлювати поза його початковим етимологічним змістом. Оскільки, сучасний термін «лібералізм» походить від латинського «liberalis» – вільний. Ліберали, ґрунтуючись на принципі свободи і права, чітко окреслюють свої політичні цілі, в яких відображають інтереси широких мас населення, поважаючи права опонентів [26].

Головні ліберальні ідеї, що вважаються значущими для осмислення норм «вільного виховання» особистості, були сформовані ще в епоху Просвітництва. Це такі концептуальні положення, які враховують [57]:

- що вирішення будь якої проблеми має здійснюватися прозорими і зрозумілими методами, простими і можливими для практичної перевірки, засобами;
- положення Сократа про те, що «добродетельність і знання є тотожні»;
- ідеї Аристотеля щодо суб'єктивного особистого щастя;
- вимогу щодо вивільнення розуму від традиційних догм, стереотипів, упереджень та забобонів;
- ідеї виховання на засадах практичної філософії;
- відмову від релігійної (трансцендентної) моралі на користь світської, що ґрунтується на свідомості людини як єдиному джерелу належної поведінки;
- наукові засади моральної та морально-відповідальної поведінки людини;
- що громадянське суспільство це інструментом набуття людиною максимальної етичної свободи.

Узагальнюючи базові ідеологічні концепти лібералізму, зазначимо, що вони є не простою системою теорій, розроблених «класичним» і «новим», тобто «соціальним» лібералізмом. Вони істотно поповнюють одна одну і, одночасно, значно різняться своєрідністю внутрішніх орієнтирів: «класичний» лібералізм в основному спрямований на головні фактори матеріального виробництва, «новий» – на соціальні заходи (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Базові ідеологічні концепти лібералізму

Базові ідеологічні концепти лібералізму		
основоположні принципи	мета політичного устрою	форми лібералізму
- пріоритет права; - відповідальність за власні дії; - незалежність, непартійність судової влади	встановлення громадянського миру, толерантність і терпимість	- ідейний; - комерційний; - республіканський; - правовий; - економічний; - соціальний; - культурний

Розвиток популізму науковці пов'язують із організацією та розвитком двох суспільно-політичних рухів: фермерського популізму в Сполучених Штатах Америки (США) в кінці XIX століття та, частково, народництва в Росії. Динамічні процеси індустріалізації в США в другій половині XIX ст. значним чином були обумовлені та включали зростання залізних доріг. Групи інтересу, що мали відношення до залізниці, активно покладалися в лобіюванні власних інтересів на дві основні політичні партії держави. Зважаючи на це, у 80 рр. виникла ситуація, за якої бізнесменам і політикам протидіяла значна група мешканців, в основному фермерів, котрі найбільше потерпали від великої вартості залізничних послуг. Зазначене зумовило організацію руху своєрідного спротиву. Відповідно до всіх особливостей, названий рух набув популістичних ознак. Популізм, виявляючи інтереси значних груп фермерів південних та західних штатів США, базувався на расових та інших переконаннях фермерів і малограмотних робітників, виробляв в американців відчуття нетерпимості до осіб, котрі є невідповідними образу «типового американця» [69].

Отже, популісти запропонували низку нових ідей, що були відповідними значущим напрямом суспільного розвитку США. Специфіка популістських ідей окреслювалася такими основоположними чинниками, як :

- розкриття сутності понять «народ» і « народовладдя»;
- уточнення функцій держави;
- поєднання представницької демократії та прямої демократії, іншими словами, через пряму участь громадян в управлінні та контролі за діяльністю

влади. Це дало можливість популістам сформулювати, незважаючи на американську традицію слабкої центральної влади, ідею сильної держави, яка функціонує в інтересах трудящих громадян та, що має особливе значення, під їхнім прямим контролем.

Популісти 90 рр. XIX ст. відчули та визначили на рівні масового руху одну з головних проблем політичної філософії сьогодення: співвідношення демократії та соціальної відповідальності держави, що в разі точно діючого механізму демократичного контролю припускає сильну виконавчу владу. Вони не лише запропонували ідею участі, а й висунули систему відповідних реформ. Демократизм популістського руху поглиблюється тим, що, розвинувшись, передусім найактивніше у південних штатах, він сформував коаліцію білих і чорних, щоб протистояти всевладдю промислово-фінансових магнатів, у такий спосіб продовжуючи традицію аболіціонізму, перемістивши його на глибокий Південь, в епіцентр расизму.

Популізм як суспільно-політичний рух у США отримав декілька перемог на рівні штатів, проте оскільки його програма містила загальнодержавні заходи, то зазначені локальні перемоги виявилися малорезультативними. 1896 року, отримавши поразку на президентських виборах, популістський рух як масовий різко втратив могутність. Не зумівши привернути на свій бік робітників, партія до 1908 року ліквідувалася. Однак популістський рух безслідно не минув. Популістська партія ввела в сучасну суспільну свідомість ідею про відповідальність уряду за добробут населення. Партія однією з перших стала виступати проти ліберальних принципів свободи господарської діяльності від державного втручання, рекомендувавши систему антитрестівських заходів. Популісти обстоювали збільшення державної регуляції грошового обігу, зробили внесок у боротьбу за повернення в громадський фонд земель, що перевершували потребу монополій, допомагали розширювати пряму демократію та розвивати концепції безпосередньої участі громадян в контролі над владою, вживали рішучих заходів для досягнення однакових можливостей для конкуренції. Отже, зважаючи на дослідження періоду утворення популізму

як суспільного руху в ліберальних державах, таких, як США, можливо стверджувати, що популізм відіграє особливу роль в умовах перехідних етапів, у ході економічних і політичних криз.

Досліджуючи досвід держав Західної Європи, наголошуємо на багатій демократичній спадщині політичних інститутів та на ряді вихідних положень політичних лідерів і програм, що втілені впродовж зазначеного періоду. Зростання популізму в будь-який період його розвитку відбувається внаслідок таких причин, як збільшення політичної та економічної кризи, соціальне розшарування, збільшення назрілих проблем в освіті, медицині, культурі. На цій основі й постає популізм політичної влади і режиму, ціль якого – примирення протилежних інтересів різних груп соціуму та досягнення консенсусу між рухами і партіями, які їх обстоювали. Як зазначає І. Кіянка, «зростання популізму у країнах Західної Європи, що спостерігався у 1990-х роках, має низку особливостей.

Перша з них полягає у тому, що ці сили загалом схильні до ліберальної ідеології та риторики. Другою особливістю є «критичне ставлення до ЄС, намагання послабити вплив глобалізаційних процесів на їхні країни» [70]. Третя характерна ознака західноєвропейського популізму – це «гостра критика масової імміграції, що визнається загрозою традиційним європейським цінностям та культурі» [70].

Зазначені особливості в цілому наближають популістів до табору правих радикалів, що дає певним науковцям підстави говорити про те, що популізм і правий радикалізм – це різновиди однієї ідеології, і відмінність між ними полягає скоріше в кількісних (популісти мають схильність до менш радикальних рішень), ніж якісних ознаках (вибори до Європарламенту 2014 року, європейська міграційна криза 2015 року, Brexit 2016 року та перемога Д. Трампа на президентських виборах у США – це домінування якраз право-консервативної популістичної ідеології). Однак існують політичні особливості, що дозволяють відокремити популістів від класичних правих радикалів.

Основним чинником поширення популізму є недостатність результативності інститутів опосередкованої демократії, яка спостерігається в середовищі сучасних консолідованих демократій. Практично ідеалізація технократії, при якій прийняття рішень здебільшого делегувалося бюрократії, яка не була належним чином відповідальною в ідеях задоволення суспільних інтересів, спровокувала скептичну риторику серед народу у відношенні до інституційної структури ліберальної демократії. Іншою причиною є те, що останніми роками поширюється тенденція до радикалізації, що спостерігається в діяльності різних партій.

У цілому, популісти в ідеології лібералізму у 90-х роках XIX ст. визначили механізм демократичного контролю, який формує сильну виконавчу владу в державі; встановили вимогу щодо співвідношення демократії та соціальної відповідальності; запропонували ідею громадської участі.

2.2. Політичний популізм в ідеології соціалізму

З огляду на особливості XXI ст. нам, з одного боку, простіше формувати нові теорії соціального розвитку, основується на великому методологічному базисі, який напрацювали попередники – теоретики й практики соціалізму. З іншого боку, не можна оминути практику «реального соціалізму» з усіма її ефектами, що мають позитивне й негативне значення. Власне слово «соціалізм», «соціалістичний» розуміється неоднозначно: від ідеологізованої ностальгії до не менш ідеологізованої «декомунізації». Між лібералізмом і соціалізмом існує відмінність. Вона полягає у сприйнятті змін. Ліберала у першу чергу не цікавить напрям руху, а не темп змін чи їхня тривалість. Цей напрям має бути раціонально осмисленим, а зміни – поступовими, еволюційними та носити реформаторський характер. Натомість для соціаліста важливим є вирішення проблеми динаміки змін, тобто питання швидкості руху до майбутнього. Соціалісти вважають, що зміни мають відбуватися якомога швидше, але при цьому бути плановими й смисленими.

Тому часто ідеологію соціалізму порівнюють з ідеологією пріоритетності революційного способу вирішення суспільних проблем. Ліберали, навпаки, ніколи не руйнують, зміни вносять повільно та раціонально, визнають. Що це є звичайний порядок речей і тому вони

поступово змінюють у певному напрямі вже існуючі обставини, не руйнуючи їх. Саме тому лібералів іноді називають конформістами [33]. Зазначимо, що соціалізм – це «учення і теорії, які стверджують ідеал суспільного устрою, заснованого на суспільній власності в різноманітних формах, відсутності експлуатації, справедливому розподілі благ залежно від затраченої праці, на основі соціально забезпеченої свободи особистості» [17]. У свою чергу марксистський підхід «розглядає соціалізм як першу, нижчу, незрілу фазу комунізму, який приходить на зміну капіталізму та характеризується революцією, ліквідацією приватної власності й «експлуаторських» класів, провідною роллю (диктатурою) пролетаріату, соціальною рівністю та ін.» [17].

Із соціал-демократичної точки зору соціалізм розглядається як «суспільний лад, який досягається не революційною ліквідацією капіталізму, а його реформуванням зі збереженням приватної власності, забезпеченням зростання «середнього класу», досягненням вищого рівня соціальної рівності і справедливості. Але у практично-політичному сенсі реалізація ідей соціалізму через масове насильство, заборону приватної власності, політичної та духовної опозиції тощо протиставила цей суспільний лад свободі і демократії» [17]. У XIX ст. ідеї соціально справедливого суспільства або «соціалізму» (автор поняття П'єр Леру) широко розповсюдилися. Соціалістичні теорії набули популярності, а діячі I та II Інтернаціоналів стали широковідомими. К. Марксом та Ф. Енгельсом було напрацьовано теорію, що стверджувала неминучість такого соціуму, її назвали «науковим соціалізмом».

Науковцями виокремлено кілька методологічних підходів до визначення сутності поняття «соціалізм»:

1. «По-перше, автори видання різко розрізняють терміни соціалізм і комунізм, розглядаючи останній як різновид релігійного, переважно сектантського, світогляду.

2. По-друге, автори рішуче виступають проти реформ, вважаючи, що справжній соціалізм, усунення соціального зла можливі лише при переході приватної власності у суспільну шляхом революції.

3. По-третє, виступаючи проти приватної власності на засоби виробництва, соціалісти початку XX століття допускали приватне виробництво як окремими особами, так і асоціаціями.

4. По-четверте, за твердженням авторів, принесення особистості у жертву суспільству, думка, що метою усілякої політики повинно бути благо держави, а не окремої особистості, – ця думка зовсім не є ідейним змістом соціалізму. Якщо раніше особистість існувала для держави, то тепер, переконані автори, держава повинна існувати для людини.

5. По-п'яте, так званий «державний соціалізм» автори називають реакційною і консервативною ідеєю» [17, с.231-232].

Загалом існує декілька тлумачень соціалізму:

1) «соціалізм як перша фаза комуністичної суспільно-економічної фармації. Таке розуміння соціалізму ґрунтується на марксистській теорії суспільно-економічних формацій. Воно характерне для ортодоксальної марксистської філософії і пов'язаної з нею комуністичної ідеології;

2) соціалізм як соціально-економічний лад, який існував у країнах Східної Європи і зберігся досі на Кубі, у Північній Кореї і частково у Китаї та В'єтнамі;

3) соціалізм як процес усупільнення засобів виробництва. Спочатку цей процес мислився як знищення приватної власності. Останнім часом усе більшою популярністю користується теза про можливість здійснення соціалізації засобів виробництва за умов збереження приватної власності;

4) соціалізм як ідеал свободи, рівності, братерства, щастя всіх людей і процес реалізації цього ідеалу» [85, с.125-133].

На противагу лібералізму, соціалізму характерна орієнтація на соціальний захист, на отримання більшого паритету в розподілі як інструмент гарантування свободи для всіх представників соціуму. Свободу в соціалістичній ідеології насамперед розуміють як свободу позитивну – «свобода для», тоді як лібералізм схильний до негативної свободи – «свободи від». Тобто, «соціалізм – це не тільки низка взаємопов’язаних аргументів, а й цілісна доктрина. Між його інтерпретаторами-теоретиками та політичними прихильниками і опонентами існують суттєві розходження щодо переліку, а то й самого існування «суттєвих» складників соціалізму. Ця політична ідеологія є своєрідною спробою подолання непослідовності і суперечливості лібералізму. Спираючись на принципи, вже сформульовані лібералізмом, соціалізм поставив перед собою мету їх реального втілення: рівна свобода для всіх і в усіх (а не лише в правовій) сферах діяльності» [85, с.125-133].

Протиставлення соціалізму капіталізму закономірно й історично виявилось вторинним щодо його протиставлення індивідуалізму як сутнісній особливості лібералізму. Якщо лібералізм ґрунтується на засадах неорганізованої саморегуляції суспільних відносин, то соціалізм визнає за необхідність їх корегування, зважаючи на інтереси соціуму загалом. Головними ідеями соціалістичної думки (хоча вони й не властиві всім соціалістам) вважаються наступні принципи: спільнота й колективізм; кооперація; співробітництво й братерство; рівність і справедливість; соціальний клас та його влада; спільна власність і праця. Окремо розглянемо теорію марксизму, основою якої є ідеологія соціалізму. Саме марксизм розпочав здійснювати раціоналізацію там, де вона здавалася неможливою. Як зауважував К. Манхейм, «марксизм виявляє певну спорідненість із консерватизмом у тому, що не заперечує ірраціональну сферу, але в ірраціональності він виокремлює ті елементи, які можна піддати раціоналізації нового типу» [96, с. 114-115].

Так, науковець наголошує на тому, що «марксистське мислення постає перед нами як раціональне мислення ірраціональної дії. Про правильність цього аналізу свідчить той факт, що марксистські верстви пролетарів, досягнувши

успіху, одразу відкидають із теорії діалектичний елемент і починають мислити за допомогою методу лібералізму та демократії, який є генералізуючим та встановлює загальні закони; ті ж із них, хто через своє становище вимушений чекати революції, зберігають вірність діалектиці (ленінізм)» [96, с. 114-115]. У соціалізмі, на відміну від лібералізму, більш значною є планова директивна економіка. Прийнято вважати, що людському розуму до снаги точно все розпланувати і реалізувати на практиці, в тому числі в економічному секторі. Плановій економіці характерні істотні вади, головна з котрих в тому, що не можна запланувати нововведення. Зокрема, ніколи б за умов планової економіки не стали б такими всесвітньо поширеними комп'ютерні мережі або мобільний зв'язок.

Оскільки спрогнозувати їх виникнення в будь-якому аспекті навряд чи можливо, якщо планування започатковувати на наявних тогочасних сучасних умовах. У теорії, «за соціалізму ефективно центральне планування мало забезпечувати економічну рівновагу, проте за реального соціалізму – і це відчули на собі сотні мільйонів людей – ніякої рівноваги не було. Фактично це була економіка системного дефіциту; існувало постійне переважання потоку попиту над потоком пропозиції з усіма негативними наслідками такого дисбалансу.

Це відбувалося як у сфері виробництва, так і в сфері споживання, – і від цього дисбалансу особливо страждало населення. Масштаби дефіцитів були різними, і вони різнилися в часі й просторі. Вони менш гостро відчувалися у країнах, які не експериментували з частковою лібералізацією цін, і водночас мали сувору систему контролю над заробітною платою і цінами (в Чехословаччині й НДР), а найбільш відчутними – у Польщі після непослідовних реформ кінця 1980-х років [75].

Зважаючи на власне суть реального соціалізму, котрий відповідно до своєї догматики здійснював заходи проти непомірного зростання цін та формував гарантії доступу до продукції та послуг для всіх категорій громадян, реформи ціноутворення просто не мали можливості стати результативними.

Певною мірою вони передбачали те, що держава збільшувала ціни до рівня, котрий збалансовував попит і пропозицію, й частково – зняття цінових обмежень («дерегулювання» цін), що давало змогу цінам змінюватися, зазнаючи впливу вільного ринку.

Економічна сутність соціалізму полягає у тому, що «ті, хто досі інших позбавляли власності, будуть тепер самі позбавлені власності» [84]. Не без підстав боротьба пролетаріату з буржуазією найбільш активно проходить у розвинених капіталістичних державах, «де розвинутий фабричний промисел найбільше підкреслює наслідки капіталістичного виробництва» [84, с. 49-60].

Перемога пролетаріату зумовить нові наслідки, котрих ще не існувало в історії людства, адже це є першим рухом більшості в своїх інтересах. Вона «не потягне за собою панування нового суспільного класу, але швидше знищить всякі класові відмінності» [84, с. 49-60.], до чого зводиться прогресивна роль пролетарського руху. Тобто, соціалізм не орієнтувався на перерозподіл майна через передачу його від одних до інших. Він взагалі противник будь-якого поділу, він визнає все, що має на сьогодні людство, результатом праці всього людства впродовж багатьох століть. Зазначене стало б вищою справедливістю, користь від котрої могла б отримати кожна особа й про котру вона мала б змогу турбуватися, працюючи в рамках можливого.

В разі подібного підходу праця припинить бути товаром, котрим торгують з метою виживання й щоб одержати засоби до існування, не переживаючи навіть за своє здоров'я. Праця буде головним обов'язком усіх без виключення, й результат використовуватимуть усі спільно й разом збагачуватимуться. Якраз через це кожний неодмінно стане працювати краще й із більш великим бажанням, ніж тепер, коли розуміє, що з власної праці він матиме якнайменше вигоди. З-поміж головних ідей соціалізму виокремлюють:

1. Демократію. Це політичний режим, за якого народ – це єдине джерело влади, і він вважається легітимним.

2. Егалітаризм. Зазначена концепція передбачає формування соціуму з однаковими можливостями. В кожного представника такої спільноти є доступ до матеріальних благ і він має змогу ними управляти.

3. Змішану економіку. Соціалістична економіка містить корпоративну та приватну, державну чи громадську.

4. Громадська власність. Вона не може бути державною власністю. Вона не має господаря, все або спільне, або нічیه. Суспільною власністю керує посадовець, котрий теж не вважається господарем. Її особливості – це бюрократизм, некомпетентність, марнотратство. В результаті, як свідчить історія, все це призводить до регресу.

5. Планомірність. Вона спрямована на розв'язання 3 завдань – чітке знання майбутнього, вимірність потреб, змогу пов'язати виробників між собою в стислі строки.

Ці завдання, безумовно, не мають ніякого рішення. Планомірність в економіці ліквідує ініціативу. Це скоріше економіка дефіциту, виробництво для виробництва, а не для людини. 6. Розподіл по праці. Є можливим у тому разі, коли можливо здійснити вимірювання трудового внеску, а не витрати робочого часу й сили. Що загалом неможливо. Праця кожного вважається загальною працею. Базові характеристики соціалізму наведено нами у таблиці 2.2

Таблиця 2.2

Базові характеристики соціалізму

№	Критерії характеристики	Соціалізм
1.	Ключові ідеологеми	Справедливість
2.	Ставлення до змін, новацій	Позитивне (зміни мають відбуватися революційним шляхом)
3.	Спосіб пояснення світу	Конструктивістський раціоналізм
4.	Характер суспільного розвитку	Діалектичний розвиток
5.	Ставлення до спонтанно сформованих інституцій (мова, мораль, звичаї тощо)	Негативне (прагнення перебудувати всі соціальні інституції згідно з обраним взірцем)
6.	Відношення до необхідності обмеження впливу держави	Негативне, примус у нав'язуванні цінностей та моральних переконань
7.	Економічні пріоритети	Планова економіка
8.	Ставлення до приватної власності	Негативне, власність має бути загальнонародною
9.	Співвідношення «індивідуальне/колективне»	Колектив на передньому плані
10.	Сприйняття історичного часу	Орієнтація на далеке майбутнє (доки не зникне капіталізм)
11.	Психологічна мотивація	Людина вбачає причини своїх невдач у зовнішніх обставинах

Як свідчить історичний досвід, жодна держава, що обрала напрямок розвитку соціалізму, не змогла підтвердити й реалізувати на практиці всі ідеї. Зразу прослідковувався певний ривок, проте зрештою соціалістична держава дедалі більше стала відставати від капіталістичних держав. Підставою для цього стали не недостатність часу, ні не готовність громадян до нового соціалістичного способу життя, ні некомпетентність вождів. Причина в тому, що визначених класиками цілей не можна досягти за допомогою засобів, що рекомендовані. У зазначеному відображається протиріччя й сутність соціалістичної теорії. Варто виділити «істинний» фабіанський та рікардіанський соціалізми.

«Істинний соціалізм – один з різновидів німецького соціалізму, який отримав поширення в 1840-х роках серед інтелігенції і ремісників Німеччини та німецьких емігрантів в інших країнах. Головними представниками та ідеологами «Істинного соціалізму» були К. Грюн та Г. Криге (США). У ньому відображаються настрої німецьких міщан, які виштовхувалися із суспільної

колії із розвитком капіталістичних відносин і загостренням класових суперечностей [65].

Наприкінці XIX ст. особливості соціалізму було змінено, зважаючи на поступове поліпшення умов життя робітничого класу й посилення ступеня демократії в соціумі. Збільшення кількості профспілок, політичних партій, які представляли робітничий клас, спортивних і суспільних клубів сприяли впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство.

До початку Першої світової війни соціалістичний світ конкретно розділювався між тими соціалістичними партіями, котрі шукали влади через виборчі бюлетені й системні реформи, й тими соціалістичними партіями (як правило, партії мало розвинених держав, таких, як росія), які декларували потребу здійснення революції. Російська революція 1917 року посилила зазначені суперечності: «революційні» соціалісти, які наслідували Леніна й більшовиків, переважно застосовувати поняття «комуністи», щоб самоідентифікуватися; за «реформістами» ж продовжилася залишатися назва «соціалісти» чи «соціал-демократи». Таким чином, соціалізм прагне замінити капіталізм та індивідуалізм такою формою виробництва і розподілу, яка є спільною і кооперативною [65].

Зважаючи на це, в своїх твердженнях вони ставали ближчими до ідей анархізму. Соціалізм відзначається твердженням про соціальну рівність, рівність за доходом. Соціалісти пропонують щонайменше три тези, що підкріплюють правильність соціальної рівності:

1. Перша полягає в тому, що рівність підтримує справедливість та чесність. Соціалісти проти того, щоб пояснювати нерівність у доходах шляхом природжених відмінностей у здібностях людей. Соціалісти вірять, що, оскільки капіталізм породжує дух змагання та егоїстичну поведінку, людську нерівність породжує нерівність у структурі суспільства. Соціалісти не підтримують наївного переконання, що всі люди народилися однаковими, володіючи приблизно рівними здібностями. Рівне суспільство, егалітаристське суспільство

– це не суспільство, в якому, наприклад, усі учні отримують однакові оцінки на екзамені з математики. Однак соціалісти вірять, що найбільш помітні форми людської нерівності є результатом нерівного ставлення суспільства, а не того, що природа нерівно наділила всіх здібностями.

2. По-друге, соціальна рівність підтверджує принципи співпраці в суспільстві. Якщо люди живуть разом у рівних умовах, вони скоріше за все працюватимуть разом заради загального добра. Рівні доходи, таким чином, підсилюють соціальну солідарність.

3. По-третє, соціалісти підтримують соціальну рівність, тому що вони виступають за вдоволення потреб, які є основними для людського задоволення та самореалізації [65].

Розглянемо сучасні різновиди соціалізму:

1. Демократичний соціалізм. Виникнення політичної демократії в кінці XIX – на початку XX століття зумовило наплив оптимізму, що поширився серед усього соціалістичного руху. Політична демократія не лише дозволила досягти соціалізму мирним шляхом, а й зробила зазначений процес невідворотним. Досягнення політичної рівності супроводжувалося інтенсивним визначенням суспільної рівності.

2. Етичний соціалізм. Теоретичний базис для соціал-демократії забезпечувався переважно моральними чи релігійними переконаннями, а не науковими дослідженнями. Іншими словами, в моральному аспекті соціалізм зображується як вищий, порівнюючи з капіталізмом, оскільки людські істоти – це моральні істоти, пов'язані один з одним через любов, симпатію та співчуття.

3. Ревізіоністський соціалізм. Початкова головна ціль соціалізму передбачала те, що напрацьоване багатство має бути в спільній власності усіх й, отже, застосовуватися для загальної користі. Для цього було потрібне анулювання приватної власності.

З'ясовано, що популісти-соціалісти наприкінці XIX ст. :

- збільшили кількість профспілок, політичних партій, які представляли робітничий клас,

- збільшили кількість спортивних і суспільних клубів;
- сприяли впровадженню більшої економічної безпеки й інтеграції робітничого класу в нове індустріальне суспільство. У контекстні нашого дослідження, нами розглянуто політичний популізм в ідеології соціалізму Китайської народної республіки.

З початку 90 років у всьому світі проходять зміни в політичних системах, спричинені тим, що соціалізм вичерпався та розвалився, зумовивши кардинальні й всебічні зміни, впорався з діючими досі вадами влади. Теорії та напрацьовані заздалегідь програми, проекти суспільства, економіки та політичної системи, що містили смислове маніпулювання народнодемократичною та соціалістичною ідеями, потерпіли абсолютний крах. Яскравий приклад цього – в державах колишнього Радянського Союзу, а також у Північній Кореї, на Кубі та в Китайській Народній Республіці. В Китаї політичні партії утворювалися як види організації національної та революційної буржуазії. Керував зазначеним рухом у Китаї Сунь Ятсен, котрий заснував дві перша політичні партії Китаю – «Союз відродження Китаю» (1895) і «Ліга Соратників» (1905), котрі функціонували до буржуазнодемократичної революції 1911 року. В 1912 році на основі Ліги організовується Народна партія, що виявилася реально масовою. Остаточо в організаційному плані її оформлення пройшло під час з'їзду 1924 року. Комуністичну партію в Китаї було сформовано 1923 року.

Підсумовуючи, зазначимо, що на сьогоднішній день навіть такі потужні економіки, в тому числі Китаю, не мають змоги продемонструвати темпи зростання на фоні ризиків розвитку світової економічної кризи. Крім того, досягнення названих показників потребуватиме поліпшення інвестиційної привабливості держави щонайменше за допомогою покращення результативності діяльності державних інститутів і суттєвої зміни фінансової політики, що може зумовити додаткові навантаження на бюджет. Таким чином, у різних теоріях одночасно, включаючи й у КНР, виявлені однакові мотиви та

суперечності у поширенні популізму у контексті функціонування соціалістичного суспільства, зокрема:

- проголошення справедливості головною соціальною цінністю, котра тісно поєднується із рекомендацією різних економічних реформ;
- ідея гідності кожного окремого працівника виступає в єдності з принципом співпраці та солідарності;
- ідея централізованого планування поєднана з ідеєю промислової демократії;
- ідея суспільної власності перебуває в єдності з ідеєю ринкових відносин та ін.

Зважаючи на зазначені вище підходи, можливо говорити, що однією з проблем щодо розуміння терміну «соціалізм» є те, що його можливо кваліфікувати щонайменше в трьох конкретно сформульованих значеннях. З одного боку, соціалізм можливо розглядати, як відповідну економічну модель, котру, як правило, пов'язують з різними видами колективізму і планування. Відповідно до другого підходу, соціалізм розглядають як інструмент робітничого руху. Соціалізм, згідно з цим поглядом, виражає інтереси робітничого класу і програму, за допомогою котрої робітник має змогу досягти економічної та політичної влади.

Отже, за змістом соціалізм є формою лейборизму – руху, який стає на захист інтересів організованого робітничого класу. Із зазначеного погляду суть соціалізму пов'язується із світовим поширенням робітничого руху. Проте хоч історичний зв'язок між соціалізмом та організованою робітничою силою не піддається сумнівам, лейбористські ідеї теж завжди пов'язуються з досвідченими ремісниками, селянством та з політичною та бюрократичними елітами. З третього, більш широкого, погляду – як політичну теорію чи ідеологію, якій властиві певні блоки ідей, цінностей та теорій.

2.3. Сучасний популізм та націоналізм (досвід Великої Британії, Канади, Іспанії)

З-поміж більшості суспільно-політичних доктрин одне з головних місць займає націоналізм. Націоналістичний чинник – невід’ємна складова суспільно-політичного життя і має дієві важелі впливу на процеси розвитку. Як в ідейного та суспільно-політичного руху в нього існують власні виразники в особі партій та організацій. Колективна діяльність націоналістичних організацій є базисом націоналістичного руху. Водночас всі соціуми в тому або іншому виді сприяють націоналізму та експлуатують його. Він вважається природним, його можуть застосовувати всі ідеологічні течії. В зазначеному аспекті слід наголосити, що штучна чи неправильна націоналізація в плані пропагування національного зумовлює не піднесення, а викликає спротив [63].

Націоналізм як ідеологію вчені трактують по-різному. Можна виокремити два найбільш поширені погляди. Один з підходів характеризує націоналізм як винятково позитивний феномен на стадії формування й розвитку нової суверенної національної держави, стверджуючи, що націоналізм – народний, прогресивний, революційний рух.

Інший підхід до націоналізму – як до феномена, що має винятково негативне значення, явища реакційного, що від’ємно впливає на прогресивний розвиток суспільних відносин. На думку М. Дмитренка, «чітко розрізняти, якщо націоналізм – це активна позиція патріота стосовно становлення, розвитку й оборони своєї держави в межах її кордонів, то шовінізм – це той же патріотизм і націоналізм, який виходить за межі своєї держави з метою поневолення інших народів чи захоплення чужих земель» [50, С. 164-165.].

Націоналізмом вважається ідеологія, політика і практика, що має на меті вирішення проблем нації за допомогою власного потенціалу або добровільної допомоги інших націй. Це одна з найскладніших і найсуперечливіших політичних ідеологій. Вона є поліформним явищем – таким, що поєднується з

іншими політичними ідеологіями (лібералізму, консерватизму, соціалдемократизму та ін.) і також сприяє їхній появі [100].

Погодимося з підходом учених, На думку науковців, з якою ми погоджуємось, націоналізм – це ідеологія, в основу якої покладено такі три складники: - колективна саморефлексія як національна свідомість; - колективна воля, як національне прагнення; - колективна дія, як практика національного самоствердження. Науковці вважають, що ідеологія націоналізму є ідейним центром щодо проявів національної активності та задоволення загальнонаціональних інтересів і потреб. На її основі ґрунтується ідейно-теоретичне обґрунтування необхідності практичної боротьби нації за національне самовизначення, суверенітет та незалежність [100].

Політологічний енциклопедичний словник подає наступне визначення: «націоналізм – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації нації у вирішенні політичних, державних, економічних та соціокультурних проблем» [18].

Таким чином, націоналізмом вважається ідеологія нації, основна ціль котрої – сформулювати й гарантувати всі необхідні передумови для прогресивного національного розвитку. Як ідеологія вважається ідейним центром, що стандартизує всі вияви національної діяльності та скеровує її в напрямі вирішення інтересів загальнонаціонального характеру. Через це намагатися переборювати націоналізм є марною справою. Навпаки, потрібно всі прогресивні теорії розвитку культивувати на користь націоналізмові, а відтак і людському прогресу. Водночас жодна державна етнонаціональна політика не буде успішною, якщо не ґрунтуватиметься на принципі поваги до національних меншин, на визнанні їх фактично та юридично рівноправними з корінною нацією. Головними типами націоналізму визначають:

1. Анархічний тип. Він характеризується самоідентифікацією і тому є ірраціональним; реалізується інтуїтивно, в основному на емоціях; не є системним, оскільки визнає унікальність нації і байдуже ставиться до зовнішніх соціальних впливів.

2. Радикальний націоналізм. Радикальні погляди на економічну, соціальну, внутрішню і зовнішню політику країни часто зустрічаються разом із шовіністичними поглядами та ксенофобією, в яких акцент в основному робиться на пріоритетність однієї національності над іншими. Прояви радикального націоналізму, як правило, відбуваються з метою розпалювання міжнаціональних конфліктів і належать до міжнародних правопорушень. Його розглядають також як вияв культурної, етнічної та релігійної нетерпимості, яка засуджується прихильниками більш поміркованих течій у націоналізмі, такими як громадянський і ліберальний націоналізм.

У теорії модернізму доволі комплексно досліджено націоналізм та демократію як напрями глобального суспільно-політичного процесу, а також існування суперечностей їх співдії. Існує переконання, що «націоналізм як ідеологія спочатку сприяє створенню нації держави, яка потім зазнає модернізації [35] (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Змістовні характеристики концепцій націоналізму

Два полюси концепцій націоналізму	
Фундаментальні тези примордіалізму	Фундаментальні тези конструктивізму
• Примордіалізм на початкових стадіях розвивався в рамках антропологічної школи. • Примордіалісти вважають, що нації існували впродовж усього історичного періоду, так звані «домодерні» нації. • Складно пояснюються етапи історії, коли національні почуття відходили на задній план, поступаючись становим, релігійним або регіональним факторам. • Примордіалізм зумовлює націоналізм певними містичними засадами, які не є раціональними.	• Головний наголос робиться на процесі конструювання нації, що активізувався у XIX–XX ст. • Конструктивісти розглядають націоналізм як об'єктивно зумовлену економічну реальність та комплекс ідей, що зародився в XIX ст. • Процес соціального конструювання відбувається, як на індивідуальному, так і на груповому рівнях. • У ході незліченної кількості взаємодій у повсякденному житті індивіди беруть участь у постійному процесі визначення й перевизначення самих себе. Самосвідомість розуміється не як якась «фіксована суть», а як «стратегічне самоствердження»

Продовження таблиці 2.3

Базові засади націоналізму	
Модернізм	Переніалізм
• Модернізм розглядають у двох формах (хронологічний, соціологічний). • Хронологічний модернізм розкриває націоналізм як ідеологію, рух і символіку, які є порівняно новими. • Соціологічний модернізм розглядає націоналізм не лише як якісно нову ідеологію, а й як якісно нове «інтернаціональне» суспільство з якісно новою нацією, національною державою, національною ідентичністю. • За соціологічним модернізмом, націоналізм – це новація, а не просто осучаснений різновид чогось давнішого. • Соціологічні модерністи розглядають націоналізм як здобуток сучасності. Саме це твердження означає справжній модернізм.	• Переніалізм розглядають як парадигму, в якій стверджується, що нації завжди були в кожному історичному періоді, не зважаючи на наявність націоналістичних ідеологій. , яке можна назвати «переніалізмом». • Починаючи від XIX ст. і до 1940 р., багато науковців були прихильниками якої-небудь версії переніалізму. Цьому частково посприяло популярне прирівнювання «раси» до «нації», де термін «раса» радше означав окрему за походженням культурну групу, ніж спадкові й незмінні біологічні особливості й гени (те, що сьогодні можна було б замінити терміном «етнічна належність»). • Переніалізм також надихала ідея розвитку суспільства з її наголошуванням на градуалізмі, стадійності поступу прогресу, а також соціального й культурного накопичення».

Практика націоналізму в другій половині XX ст. у наукових джерелах розглядається як намагання пояснити націоналізм впливом на становлення соціуму і його інститутів. А до цього домінувало переконання, що націоналізм розповсюдився у XIX-XX ст. як результат встановлення індустріальної доби, що зумовила розповсюдження ідеологій та вчень, які покликані в теоретичному аспекті обґрунтувати новий устрій.

Метою націоналізму як ідеології чи політики може бути: протистояння реальному або спрогнозованому національному пригнобленню іншими народами (націями); консолідація народу для формування самостійної держави; мобілізація соціуму в обставинах фактичної або умовної зовнішньої небезпеки (воєнної, економічної, політичної, культурної тощо).

Націоналізм також має свої особливості, до яких нами віднесено : багатофункціональність (координаційна, мобілізаційна, легітимізаційна); інваріативність; догматичність; ідеологізація; ірраціональність. Нині націоналізм є об'єктивною реальністю, яка потребує ретельного наукового

вивчення. Напрацювати єдину узагальнену теорію націоналізму не можна, значно результативнішими для суспільно-політичних процесів стануть спроби аналізу та дискурсу наукових підходів, теорій та концепцій.

Розглядаючи явище популізму у Франції на сучасному етапі, акцентуємо увагу на політичній партії, яка вже більше 40 років вважається непересічним учасником електоральних змагань. Мова йде про Національний фронт (НФ), організований у 1972 році. Протягом багатьох років його лідером був ЖанМарі Ле Пен, в якого репутація чи не найбільш одіозного французького політика. Однак з 2011 р. НФ очолює його донька Марін Ле Пен.

Як зазначає вітчизняна науковиця І. Кіянка, НФ набула своєї сили на тлі глобального протистояння радянського блоку та демократичних країн Заходу. Саме у цей час особливий вплив на політичне життя Франції мала ліва партія – Соціалістична партія та комуністи (ФКП). Коли «комунізм» перестав бути потужним політичним актором на світового розвитку, в умовах глибоких соціальних змін у Франції та Європі, у програмі НФ було окреслено, що ця партіяУ першому, найбільш узагальненому формулюванні, її можливо класифікувати як ліберальну та націоналістичну.

Національний фронт формулює поняття «нація» як основне, визначальне для окреслення своєї ідеології. Вони розглядають націю як певну спадщину, котрою протягом певного часу керує кожне нове покоління, а належність до нації – як основний фактор ідентичності. Водночас у програмі партії наголошується, що націїпотрібні конкретно встановлені територіальні межі, кордони – як дім дверей та вікон. У той же час керівники Національного фронту категорично відкидають звинувачення у расизмі. Другим основним акцентом програмних вимог Національного Фронту вважається традиційна сім'я – гетеросексуальна, що орієнтується передусім на народження і виховання дітей.

Зростання народжуваності серед корінних французів – завдання, що відіграє політичну роль. Національний фронт рекомендує на рівні конституції

заборонити аборти, звертається із закликом забезпечувати значну соціальну підтримку та пільги родинам із дітьми.

Своєрідним та в той же час вкрай помітним виявом сучасного західноєвропейського популізму останніми роками є політична діяльність Сильвіо Берлусконі та його партії «Вперед, Італія!». Остання у своїй програмі сполучила антикомуністичну риторiku, в деяких «дозах» націоналізм (звернення до «національної гордості» італійців та ін.) з ліберальною програмою в економічних аспектах. Партія «Вперед, Італія!» – виключно лідерська, вождистська організація, що повністю залежна від свого харизматичного лідера. Важливе значення в її популяризації мали засоби масової інформації, які належать самому С. Берлусконі.

В післявоєнні десятиліття Італії була характерна постійна політична несталість, безперервні урядові кризи (в той час, як політичні актори змінювалися значно рідше, ніж уряди). Результатом цього, як вважають Х. Функе і Л. Ренсманн, є покращення політичної індиферентності громадян, зневіра великої кількості людей в можливості функціонування вигідного для них і некорумпованого уряду. Значущою властивістю політичної сцени Італії передусім є антикомуністичною організацією [70].

вважається істотна соціально-економічна, культурна, ментальна відмінність між багатою Північчю та незаможним Півднем. Італійська національна держава отримала її в спадок від попередніх епох, коли на її нинішній території існував ряд дуже різних державно-політичних формувань. Не менш цікавою є історія «Руху п'яти зірок» (італійською «Movimento 5 Stelle»), який офіційно заявив про себе 4 вересня 2009 року, коли в день пам'яті Святого Франциска Ассизького відбулася перша масштабна акція нового руху. Ідея заснування «Руху п'яти зірок» належить двом відомим в Італії персонам: підприємцю, консультанту з інформаційних технологій Джанроберто Казаледжо та актору-коміку Джузеппе «Беппе» Грилло. Спільною платформою їхнього об'єднання стала ідея створення нового політичного руху, який би відрізнявся від існуючих італійських партій, а також був привабливий для

виборців, які займали аполітичну позицію, або зневірилися у «старих» політичних силах Італії.

Оскільки «Рух п'яти зірок» виявився лідером, саме ця політична сила стала ініціатором формування уряду – так званого «уряду змін» (*governo cambiamenti*), поява якого викликала вкрай неоднозначну реакцію міжнародного співтовариства, передусім – у Європейському Союзі. «Рух п'яти зірок» з першої години свого існування зайняв позицію «голосу» громадянського суспільства. Нині він позиціонує себе у італійському політичному ландшафті як партія народного волевиявлення. Використовуючи всі комунікативні можливості Інтернету, а також принцип «зворотного зв'язку» за допомогою референдумів як на місцевому рівні, так і на національному, «Рух п'яти зірок» «чутливо» реагує на потреби та запити населення.

Варто зауважити, що у сучасній внутрішній політиці Нідерландів популізм проявив себе доволі своєрідно. На початку 2000-х років репутацію популіста набув собі лідер партії «Список Піма Фортайна» (СПФ) - Пім Фортайн.

Не менш важливими є тенденції, які виникли внаслідок Brexit на глобальному рівні. Серед інших, науковці, визначають:

- посилення прагматизації відносин між ЄС і США;
- послаблення позицій ЄС на міжнародній арені;
- розвиток інформаційного суспільства, що посприяв швидкому поширенню різної інформації, у тому числі про вплив російського прокремлівського бізнесу на правлячі еліти [37].

Більшість науковців розглядають Brexit, як один із яскравих прикладів проведення міжнародної спецоперації, яка є успішною в історії гібридних воєн і яка визначає роль та місце глобальних конкурентів у європейській інтеграції. Показово, що у Шотландії та Північній Ірландії не було підтримано вихід із ЄС. Найбільшу кількість послідовників Брексіт одержав в Англії та Уельсі. Як зазначають дослідники, «якщо невелику дотаційну Північну Ірландію офіційному Лондону поки що простіше контролювати, то ситуація з

Шотландією неоднозначна. Проведений в цьому регіоні королівства 18 вересня 2014 року референдум про незалежність завдяки невеликій перевазі юніоністів зберіг єдність держави, але залишив вирішення шотландської проблеми на перспективу. Місцевий уряд підтримував проєвропейський курс і послідовно виступав проти Брексіт, пригрозивши новим референдумом про незалежність. Наприкінці 2019 року Б. Джонсону вдалося присікти такі наміри лідерів Шотландії» [49].

Проте питання її статусу продовжує залишатися на порядку денному британської політичної еліти. Нині національний сепаратизм (в основі якого знаходиться популістична теза про поділ на «свій – чужий») розглядають як своєрідний тип регіонального самовизначення з потенційною метою – відокремитися від «чужої» більшості й сформувати нову державу. Науковці переконані, що прямого зв'язку між якістю життя та рівнем сепаратизму немає [8]. Переконані, що особливе значення з-поміж причин має виразність регіональної ідентичності, а також політика ідентичності, яка здійснюється в регіонах.

Політичні суб'єкти, котрі декларують цілісність держав, звертаються переважно до аргументів, що мають конституційно-правові особливості. Окрім них, потрібні активність символічного порядку, розвиток ідеї цілісності із застосуванням методів сучасної візуалізації, мережевих технологій, соціальних засобів масової інформації.

Висновки до розділу 2

Популізм у лібералізмі (США та Західна Європа), відзначено, що цей феномен розвивався в умовах трансформації політичної ідеології з класичного лібералізму до неолібералізму та постмодерну. Це призвело до виникнення нетрадиційних політичних партій і зсуву електоральної підтримки в бік популістів. Популізм у цьому контексті включає вимоги до уряду забезпечити добробут населення, посилити державне регулювання грошового обігу, повернути надлишкові земельні ресурси у власність громади, а також розширити можливості прямої демократії і забезпечити рівні умови конкуренції. Характерною рисою є недовіра до традиційних партій, що загострюється в періоди економічних і політичних криз, коли суспільство шукає нові форми політичної участі.

Щодо політичного популізму в ідеології соціалізму, вказано, що його основою є прагнення до справедливості як головної соціальної цінності, що пов'язується із необхідністю економічних реформ. Підкреслюється гідність працівника, яка перебуває в єдності з принципами співпраці та солідарності, а також ідея централізованого планування, що поєднується з концептом промислової демократії. Суспільна власність у соціалістичному популізмі доповнюється ідеями ринкових відносин. Наприкінці XIX століття популісти-соціалісти зробили значний внесок у зростання профспілок, робітничих партій, спортивних і громадських організацій, сприяючи економічній безпеці та інтеграції робітничого класу в індустріальне суспільство, що змінило не лише соціальну структуру, а й мотивацію громадян.

Сучасний популізм та націоналізм на прикладі Великої Британії, Канади та Іспанії, доведено, що націоналістична ідентичність активно використовується популістами як інструмент політичної мобілізації, легітимації власної діяльності, а також для формування ціннісної орієнтації та політичної соціалізації. Це сприяє зростанню сепаратистських тенденцій і створює виклики для внутрішньої єдності держав. Сучасні технології, зокрема засоби

візуалізації, соціальні мережі та масмедіа, значною мірою посилюють ці процеси. На прикладі Шотландії, Фландрії, Каталонії та Квебеку показано, що прагнення до національного самовизначення нерозривно пов'язане з наявністю або прагненням до власної державності, що є однією з ключових проблем сучасного популізму в межах націоналістичної ідеології XIX–XX століть.

РОЗДІЛ 3. ПОПУЛІЗМ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВПЛИВ

3.1. Популізм у виборчому процесі

Роль виборчого права полягає у регламентації та реалізації конституційного права громадян обирати та бути обраними, та виборчий процес як форма реалізації норм виборчого права висловлює динаміку і структуру участі громадян у процесі формування державних органів влади та місцевого самоврядування. Рівень показовості парламенту, легітимності органу (посадової особи), наділення повноваженнями якого пов'язано з виборами, перебувають у прямій залежності від виборчої системи. Таким чином, виборча система повинна відповідати найвищим вимогам демократії, що є одним із основних положень у доктрині та практиці конституціоналізму. У деяких наукових джерелах поряд із поняттям “виборча система” також вживається поняття “електоральна система”, що є наслідком запозичення з англійської лексики терміна “electoral system”. У чинному законодавстві України домінантним є вживання поняття виборча система”, що є усталеною категорією у вітчизняній юридичній термінології [2].

Правовий зміст виборчої системи як способу політико-правової трансформації інститутів державної влади та місцевого самоврядування визначається нормами виборчого права. З цього приводу виборче право в закордонній правничій доктрині отримало ще одну назву – “право демократії” (англ. – law of democracy), бо вибори виступають і механізмом, і індикатором забезпечення демократичних засад.

До того ж, вибори – це одночасно і політико-правовий інститут, і кульмінація низки політичних процесів у соціумі. Основним майданчиком для розвитку виборів є відносини, пов'язані з формуванням, організацією та діяльністю виборчих інститутів, які представляють інтереси громадян як прояв за дорученням та від імені народу його волі та інтересів у діяльності представницьких органів, що здійснюють публічну владу, як реалізацію

народовладдя за допомогою народного представництва в органах державної влади. На противагу виборів, особливість виборчої системи полягає у тому, що вона є продуктом публічно-правової влади, її інструментом. Цей інструмент враховує механізм відтворення владних публічно-правових інститутів, які тісно пов'язані з чинною системою влади, та демонструє взаємозв'язок способів проведення на різних рівнях влади виборів та сформованої соціальної структури суспільства, його партійної системи [3].

На формування виборчої системи та виборів також впливають міжнародні правові акти, що містять сучасні міжнародні виборчі стандарти, тобто так звана поява правової платформи в справі формування виборчого законодавства. Міжнародні виборчі стандарти цілісно пов'язані із загальновизнаними принципами здійснення виборчих прав, і, відповідно, присутній у країні політичний(державний) режим ці стандарти змушені враховувати. Змістовним аспектом міжнародних виборчих стандартів є такі вимоги до держав: вибори повинні бути періодичними, нефальсифікованими, справжніми, вільними; вибори повинні забезпечувати формування законодавчої влади; громадяни мають право голосувати та бути обраними; виборче право (суб'єктивне) має бути загальним, рівним, таємним; дискримінація заборонена; виборчі права не є абсолютними та можуть бути обмежені; у держави немає обов'язку ввести певну виборчу систему, наприклад мажоритарну чи пропорційну; на виборах необхідне національне та міжнародне спостереження [4].

Орієнтуючись на міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та громадянина, правовим орієнтиром для розвитку національного законодавства є міжнародні правові акти, реалізація яких не повинна суперечити інтересам держави, а національне законодавство будь-якої держави не може бути уніфіковано будь-яким міжнародним правовим актом. Імплементация їх у внутрішнє законодавство та реалізація в правозастосовній практиці є проявом дотримання демократичних цінностей та традицій, приведення національних правових норм виборчого права у відповідність до цих стандартів [5].

Щодо конституційного змісту виборчої системи, то вона повинна об'єднувати: виборчу інфраструктуру; виборче законодавство (матеріальне та процесуальне); органи, які його застосовують; виборчу практику – виборчі дії (дії, поведінка, що реалізує норми виборчого законодавства), що формують на їх основі виборчі правовідносини, практику вирішення виборчих суперечок в адміністративно-правовому та судовому порядку [6].

Знову ж, що стосується конституційного механізму виборів, то доцільно його розглядати як легітимність всієї системи виборних органів публічної влади. Основою легітимності публічної влади є довіра виборців до публічно-правових інститутів і, зокрема, довіра до виборів як механізму відтворення всієї системи публічної влади в країні, що забезпечує визнання народом дій, які застосовує влада. Дієвість народного суверенітету, або верховна влада народу, є відчутним як через вільні вибори, так і через референдум. Формами реалізації народного суверенітету є безпосередня та представницька демократія. Потрібно відзначити, що не лише вибори є інструментом, що забезпечує легітимізацію влади. Так, у деяких країнах легітимізація влади забезпечується за допомогою передачі її у спадок, і якщо при цьому дотримано всі закони цієї держави, то така влада безсумнівно вважається легітимною [7].

Вибори також передбачено розглядати як спосіб посилення показовості парламенту (представницьких та законодавчих інститутів влади в державі), що через представницький тип законодавчої влади впливає на народний суверенітет. Формою народного представництва, яка є найважливішою основою сучасного конституційного ладу, є парламент. На законодавчому рівні парламент є представницьким органом державної влади, оскільки представляє народ та повинен бути загальнонаціональним інститутом вираження спільних інтересів та волі усіх громадян країни [8].

Право є основою суверенітету на подання певної волі та межі обов'язковості цієї волі для відповідних суб'єктів і безпосередньо слугує соціальною та правовою підставою для законодавчої ініціативи. Єдиним легітимним способом утворення спільної волі народу є народне

представництво, яке є фактичною основою закону (правотворчого рішення), а непредставницьким законодавчим органом влади є неможливість ним здійснення свого головного призначення – адекватно представляти в прийнятих ним законодавчих рішеннях волю та інтереси громадян. У механізмі відтворення влади вибори вже в початковій стадії парламентських та інших виборів посилюють присутність носія влади, а у підсумку легітимними стають їхні результати, які надають їм дійсно представницьке спрямування та набувають конституційну якість [9].

До переваг виборів також належать право участі в передвиборчих кампаніях на різних його стадіях та одна з додаткових до чинних гарантій права на публічне представництво – розширення зони дії активного та пасивного виборчого права. Конституційний принцип рівності прав громадян у пасивному виборчому праві полягає в участі на рівних підставах у виборах до органів державної влади або органів місцевого самоврядування. Використання виборів раціоналізується через тип проведених виборів: усуває можливість дублювання голосів виборців за кандидатів від жодної політичної партії, формує готовність виборця віддати свій голос у день виборів за кандидата (список кандидатів), який пройшов апробацію та отримав довіру виборців тощо.

На противагу виборам, необхідно виокремити основні цілі вибору виборчих систем у сучасних демократичних державах, а саме: забезпечення представницького парламенту; забезпечення доступності та значущості виборів; забезпечення умов для забезпечення громадського миру та злагоди, примирення суперечливих між собою соціальних груп населення; сприяння створенню стабільного та ефективного уряду; забезпечення підзвітності уряду та їх представників громадського контролю тощо. Підґрунтям виборчої системи демократичної держави є те, що під час виборів повинна бути забезпечена можливість безпосереднього вираження волі народу і, відповідно, воля народу повинна отримувати адекватне відображення у результатах виборів. Відповідно, вибори за таким баченням розглядаються як легітимний спосіб модифікації виборчої системи [10].

Існує різноманітність дизайну застосовуваних виборчих систем (мажоритарна, пропорційна, змішана тощо), зважаючи на співвідношення пріоритетів між органами публічної влади конкретної країни. Основними чинниками, що впливають на перехід від однієї виборчої системи до іншої, є: забезпечення стабільності та ефективності діяльності парламенту; врахування політичного (багатопартійного) різноманіття як однієї з провідних тенденцій європейської електоральної спадщини; сприяння формуванню в межах пропорційних виборчих систем великих та відповідальних політичних партій; створення умов для того, щоб була визначена партія парламентської більшості для формування уряду; використання квот для проходження в парламент певному спектру та певному числу політичних партій [16].

Необхідно зазначити, що головним аргументом пропорційної системи є пропорційний розподіл місць у парламенті відповідно до розподілу голосів, отриманих на виборах за партійними списками. Ця система виглядає справедливішою, оскільки меншою мірою спотворює волю електорату, сприяє розвитку політичного плюралізму та дає змогу представити в парламенті інтереси різних меншин. Наявність у суспільстві політичних партій, які є легітимними суб'єктами, мають право висувати своїх представників до законодавчих органів влади, є головною умовою функціонування пропорційної системи.

У такому випадку пропорційна система робить виборчий процес, по суті, партійним та багато в чому ідеологізованим. Мажоритарна виборча система має переваги в безпосередньому ознайомленні депутатів зі своїми виборчими дільницями та інтересами їх мешканців, інформованість виборців про особу депутата та його політичні якості. До низки недоліків належать: незручність для дрібних та середніх партій, голоси, віддані за них виборців, зникають, інтереси цих виборців не будуть представленими в органах влади [12].

Процедури виборів, виборчої системи сприяють розвитку внутрішньопартійної демократії – одного з найважливіших показників сучасних

партійних держав. Демократія в країні та демократія всередині партій, насамперед всередині керівної партії, тісно пов'язані один із одним.

Відіграє важливе конституційне значення впровадження інноваційних механізмів внутрішньопартійної демократії, тобто низка демократичних процедур всередині партії, які забезпечують доступ кожного партійного члена до процесів обговорення політики партії та прийняття спільних рішень [13].

У виборчому процесі відіграє важливу роль принцип рівності політичних партій, що означає: рівність їх правових статусів, надання рівного об'єму повноважень за участю у виборах, рівність політичних партій у період передвиборчої агітації та в процесі розподілу мандатів. Партії забезпечують тісний зв'язок між народом та представницьким механізмом правління; політична партія є організацією представництва інтересів соціальних сил суспільства.

Окрім того, для характеристики виборчої системи характерним є не саме по собі законодавство про вибори, але його особливості, враховуючи і особливості так званого партійного права, що містить: юридичну силу актів про вибори; наявність кодифікованих актів у певній сфері (виборчих кодексів); техніко-юридичну особливість будови норм законів про вибори та, відповідно, прямий або контрольний спосіб їх дії; відповідність принципу правової визначеності; стабільність або невмотивований динамізм виборчого законодавства тощо. Все перелічене перебуває в безпосередньому зв'язку з реалізацією виборчих прав громадян.

На сьогодні вибори та виборчу систему доцільно також розглядати і як вид виборчих технологій, що мають своїм призначенням створення у виборців позитивного образу партії та, зрештою, формування переваг перед іншими політичними конкурентами. Важливим фактором, який впливає на ефективність процедури виборів та виборчої системи як щодо підтримки конкретних політичних об'єднань, такі стосовно участі у виборах, є електоральна поведінка громадян країни, або іншої територіальної одиниці, де

проводяться вибори, а також менталітет громадян та їх традиції у контексті виборчих відносин [15].

Влада держави змушена підлаштовуватися під тип менталітету громадян та відповідно коригувати окремі законодавчі норми. Інколи прогнози політичної поведінки масне підтверджуються практичними результатами, а причиною всьому є менталітет виборця [16]. Якщо прогнози дуже близькі до результатів на виборах, то законодавцю при побудові нової виборчої системи частково вдалося налаштуватися на хвилю національного менталітету.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Популізм і вибори в контексті глобалізаційних змін і надалі залишаються актуальним феноменом соціально-політичного життя багатьох країн світу. На відміну від традиційних ідеологічних систем, популізм залежить від особливостей різних національних політичних культур, конкретної сукупності обставин соціально-економічного та політичного життя певної країни. Здійснюючи значний вплив на політику країн із порівняно малим досвідом функціонування демократичних інститутів, популізм, водночас, досить помітно виявляє себе у сучасному політичному просторі “старих” демократій.

Існує очевидний зв'язок між посиленням популізму та загостренням соціально-економічних проблем. Важливим чинником, що сприяє появі та зростанню впливу популістів, є нездатність політичного істеблішменту, зокрема і цілком демократичного, ефективно реагувати на нові труднощі та виклики. Хоча для демократії популізм є практичною нормою політичної боротьби, на сьогодні українське суспільство дуже потребує зменшення популістських елементів у політиці, формування вищої якості політичної культури в контексті глобалізаційних змін.

3.2. Популізм як політична технологія

Необхідність конкретного осмислення й застосування політичних технологій на сьогоднішній стадії державотворення вважається очевидною. Сьогоднішній світ глобалізований, динамічно змінюється також і Україна, знаходячись у ньому в умовах безперервної конкурентної боротьби, не маючи права на помилки й бездіяльно слідкувати за процесами, що відбуваються в світі.

У нинішніх умовах становлення державності України на першому місці за значущістю перебувають питання, що мають зв'язок з утворенням та зростанням політичної культури й ідеології в демократичному суспільстві, наданням змоги громадянам здійснювати вплив на політичний процес. Зважаючи на це, вивчення політичних технологій як технологій маніпуляції думкою громадян і поведінкою людей, ціль котрої – це забезпечити відповідний орієнтир масовій чи груповій діяльності, наразі, як ніколи, вважається актуальним завданням національної політичної науки.

Політичні технології – невіддільна складова політичного управління, котрий суб'єкти політичного процесу застосовують для того, щоб впливати на думку суспільства. Через інформаційні та пропагандистські засоби вони здійснюють свій вплив на цінності, традиції і норми, за допомогою яких регулюються політичні відносини. Ступінь та характерні ознаки політичних знань, оцінок і діянь людей, на котрі впливають політичні технології, окреслюють стан політичної системи, політичної культури в соціумі й особливості політичної обстановки.

На рис. 3.1 розглянемо позитивні та негативні впливи феномену політичного популізму для вдосконалення політичного управління в сучасних умовах державотворення в Україні, на якому продемонструємо трансформацію феномену популізму з простої політичної технології, яку використовують борці за владу в державі, у переважаючу, гегемонічну політичну діяльність, яка досить активно застосовувалась під час Майдану, військових конфліктів на

південних і східних кордонах України та під час повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну, що розпочалося 24 лютого 2022 року.

У зв'язку з цим, ми пропонуємо ряд заходів, покликаних зменшити негативний вплив політичного популізму у сфері політичного управління, а саме:

- створення Офісу контролю за виконанням публічних заяв;
- забезпечення підготовки Програми політичних заходів з відповідними аналітичними розрахунками та прогнозами;
- впровадження аудиту діяльності політичних діячів і партій на предмет відповідності їх реальних дій заявленій програмі;
- запровадження системи рейтингу політичних інституцій за кількісними та якісними показниками ефективності їхньої діяльності;
- розроблення системи обмежень за не проходження базового рівня рейтингу;
- запровадження дієвого суспільного контролю над виконанням політичними партіями своїх передвиборних програм;
- проведення медійних кампаній, спрямованих на зниження терпимості громадськості до безпідставних популістських заяв.

ЗАСТОСУВАННЯ ПОПУЛІЗМУ ЯК СПЕЦИФІЧНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	
<i>Негативний зміст використання феномену популізму</i> (боротьба за владу, маніпулювання, порожні обіцянки, підміна понять тощо)	<i>Позитивний зміст використання феномену популізму</i> (поширення нових ідей, акцентування уваги на актуальних проблемах тощо)
<i>перелік заходів:</i> – створити Офіс контролю за виконанням публічних заяв; – забезпечити підготовку політичними суб'єктами Програми політичних заходів з відповідними аналітичними розрахунками та прогнозами; – впровадити аудит діяльності політичних діячів та партій на предмет відповідності їх реальних дій заявленій програмі; – ввести Систему рейтингування політичних інституцій на засадах кількісно-якісних показників ефективності їхньої діяльності; – розробити Систему обмежень за непроходження базового рівня рейтингу; – запровадити дієвий суспільний контроль над виконанням політичними партіями своїх передвиборних програм; – проводити медійні кампанії, спрямовані на зниження терпимості громадськості до безпідставних популістських заяв.	<i>перелік заходів:</i> - забезпечити інформаційну просвіту населення; - розробити комплекс мультимедійних фото- та відео-продуктів про роль і значення популізму; - залучити громадськість до поширення позитивних ідей за допомогою інструментів популізму; - проводити моніторинг позитивного досвіду використання феномену популізму в корисних цілях; - здійснювати аналіз актуального зарубіжного досвіду щодо позитивного застосування популізму; - створення схем-алгоритмів для розпізнавання корисного та шкідливого прояву феномену популізму в політичній діяльності та своєчасне інформування громадськості.
<i>Результат:</i> викорінення випадків негативного впливу популізму під час його використання політиками з метою задоволення власних інтересів та поширення методів та інструментів використання популізму з метою більш ефективного політичного управління.	

Рис. 3.1. Позитивні та негативні впливи політичного популізму як специфічної політичної технології в сучасних умовах державотворення в Україні.

Можна виділити позитивні та негативні сторони популізму як специфічної виборчої технології. У негативному контексті популізм розглядається як інструмент боротьби за владу, що супроводжується маніпуляціями, порожніми обіцянками та підміною понять. Для нейтралізації такого впливу пропонуються конкретні заходи, зокрема створення Офісу контролю за виконанням публічних заяв, підготовка політичними суб'єктами програм дій із аналітичним обґрунтуванням, аудит відповідності діяльності політиків до заявлених програм, а також запровадження системи рейтингування політичних інституцій на основі кількісних та якісних показників ефективності. Передбачається також розробка обмежень щодо проходження базового рейтингу, посилення громадського контролю над виконанням передвиборчих програм, а також інформаційні кампанії, спрямовані на зменшення толерантності до безпідставних популістських заяв.

У позитивному ключі популізм може виконувати важливу роль у поширенні нових ідей, акцентуванні уваги на актуальних суспільних проблемах та мобілізації громадської думки. Для ефективного використання цього потенціалу пропонується організувати інформаційний просвіт населення, розробити мультимедійні продукти щодо ролі популізму, залучати громадськість до просування корисних ідей через популістські інструменти, здійснювати аналіз міжнародного досвіду, проводити моніторинг позитивних кейсів та створювати алгоритми для розпізнавання шкідливих проявів популізму у політичній діяльності з метою оперативного інформування суспільства.

У результаті реалізації цих заходів очікується викорінення випадків негативного впливу популізму під час його використання політиками з метою задоволення власних інтересів та поширення методів і практик його ефективного застосування в системі демократичного політичного управління.

3.3. Вплив популізму на демократичні процеси

У зв'язку з тим, що найзагальнішими причинами сплеску політичного популізму на сьогодні є: зростання нерівності, спад традиційної промисловості, «виведеної» в держави, що мають дешеву робочу силу; збільшення міграційних процесів, які спричинили велике число невдоволених, котрі стають базисом електорату популістських політиків. У сучасній Україні, на думку вітчизняних дослідників, за цей час «сформувався своєрідний «інституційний склероз», що постав внаслідок тривалого домінування в системі реального представництва інтересів розподільчих груп олігархічного типу і який не подолано і після Революції Гідності» [90, с. 71-72]. Науковці справедливо зазначають, що до цього часу збереглася загальна структура перерозподілу суспільних благ, сформована ще в кінці минулого століття, яка сприяла «зрощуванню держави і бізнесу», наслідком чого стали: - масштабна корупція – головна проблема модернізації і формування конкурентоздатності України; - розвиток соціального популізму, який культивує патерналістські настрої у суспільстві. Це все є ознаками тривалої інституційної кризи, коли значна частина суспільних вимог залишаються незадоволено. Така ситуація «відкривала все більші можливості для представників політичного класу вводити в публічний простір інтерпретації цих вимог та інтересів у боротьбі за електоральну прихильність та владу. При цьому можливостей їхньої реалізації не було не лише на рівні відсутності стимулів для політиків бути відповідальними за свої обіцянки, але й через стрімко скорочувану спроможність існуючих інститутів виконувати такі завдання. Таким чином розкручувався маховик українського популізму, різношерстого на рівні ідей та символів і однакового на рівні технологій» [90, с. 71-72].

Виборчі успіхи популістських політиків і партій в останнє десятиліття поставили виклики як для усталених, так і для молодших демократій. Популісти схильні бачити себе як представники «звичайних» громадян та звинувачувати політичні еліти у зраді народу і неповазі до його «справжніх»

інтересів. Мобілізацією навколо цих ключових повідомлень популістські партії набувають усе більшої кількості голосів на виборах. Хоча популізм не є новим явищем і існував історично в низці регіонів, популістські політичні актори та партії значно зросли останніми роками майже у всіх регіонах світу, як і кількість урядів з політичними партіями або лідерами. Відповідно до двох використаних комбінованих наборів даних International IDEA для вимірювання популізму кількість урядів з популістськими політичними акторами при владі зросла майже вдвічі за останні 15 р. та більше половини з них функціонують в Європі, хоча їх також можна знайти в Азії та Америці. Популістські партії набрали близько 25 % голосів на останніх національних виборах у Європі (Populists in Power: Perils and Prospects in 2021, 2021). Витоки недавньої популістської хвилі можна простежити через декілька взаємодіючих чинників (табл. 3.1). Таким чином, політичні режими та політичні еліти перебувають під тиском, щоб задовольнити очікування громадян та відповідати на їхні вимоги. Уряди дедалі більше залежать від політики результатів (економічне зростання, підвищення доходів, соціальна безпека та безпека людини) як джерела легітимності режиму. Зниження довіри до інститутів та зменшення явки на виборах є особливо помітними в молодих демократіях, що походять з так званої Третьої хвилі початку демократизації в 1974 р. Поки їх перехід до демократії підвищує очікування серед громадян, їхні демократичні інститути менш консолідовані в політичній культурі.

Таблиця 3.1

Економічні та політичні чинники зростання популізму

Економічні чинники	Політичні чинники
Вразливість, що виникла внаслідок економічної та фінансової кризи 2008 р.	Криза представництва основних та традиційних політичних партій
Зростання середнього класу в таких регіонах, як Центрально-Східна Європа, Азія та Латинська Америка	Більш політично обізнане та мобілізоване населення середнього класу з високими очікуваннями щодо можливостей демократії
Недостатня ефективність надання демократій (у економічній ефективності, зменшенні соціально-економічної нерівності та корупції)	Більша політична мобілізація, протести та активізм громадянського суспільства
Посилені вразливі місця, спричинені технологічно керованою ринковою трансформацією праці	Фрагментація та поляризація публічної сфери та політики, підкрплені соціальними медіа
Глобалізація та втрата національного контролю над головними політичними рішеннями	Трансформація політичної культури з появою інформаційних та комунікаційних технологій та підвищена увага до особистості
Реакція на імміграцію до Європи, Південної Америки та Латинської Америки	

Економічні та політичні чинники, викладені у таблиці, пояснюють передумови зростання популізму в сучасному світі. Економічні чинники зосереджуються переважно на системних вразливостях. Зокрема, значну роль відіграла глобальна економічна та фінансова криза 2008 року, яка загострила недовіру до традиційних економічних моделей. У регіонах Центрально-Східної Європи, Азії та Латинської Америки спостерігається зростання середнього класу, який висуває нові соціальні та економічні очікування. Водночас багато демократій виявилися неефективними у подоланні соціально-економічної нерівності, боротьбі з корупцією та забезпеченні економічного добробуту, що підживлює популістські настрої. Додатковим чинником є технологічно обумовлена трансформація ринку праці, яка створює нові виклики для стабільної зайнятості. Глобалізація також спричинила втрату національного контролю над ключовими політичними рішеннями, а проблема імміграції викликала додаткову соціальну напругу.

Політичні чинники охоплюють глибоку кризу довіри до традиційних політичних партій та інститутів, які втратили здатність ефективно представляти інтереси громадян. Середній клас, який став політично більш обізнаним і

активним, висуває високі вимоги до якості демократичного врядування. У цьому контексті зростає роль громадянського суспільства, яке дедалі частіше вдається до протестів та активізму. Соціальні медіа підсилюють фрагментацію публічного простору, сприяючи поляризації політичного дискурсу. Політична культура змінюється під впливом інформаційних технологій, формуючи нові моделі спілкування та підвищуючи увагу до харизматичних особистостей як лідерів. Усі ці політичні умови створюють сприятливе середовище для розвитку популістських стратегій і технологій.

Популізм існує в різних версіях. Для країн, що постають перед труднощами економічного характеру та високою нерівністю, властиві політичні партії лівого популізму. Тоді як популістів правого типу виховують проблеми неконтрольованої міграції чи національної безпеки. Популістським політикам легше мобілізувати населення, орієнтуючись на конкретні проблеми, які його хвилюють. Популізм як система цінностей поширений передусім серед верств населення з низьким рівнем політичної та правової культури і розрахований на людей, які не прагнуть раціонально оцінювати дії політиків. Популістські партії не турбують довгострокові наслідки діяльності, їхня мета – одержати підтримку якнайбільшої кількості прихильників у поточний момент. Явище популізму не є однозначно позитивним чи негативним. Серед негативних сторін популізму є: демагогія, обман, панування ірраціональної поведінки різних диктаторів, що загрожує демократичним цінностям та інституціям. Водночас він має і відносно позитивну сторону. Демонструючи ступінь незадоволеності народу урядовою політикою, він служить своєрідним барометром політичного клімату в країні; привертає увагу до найгостріших нерозв'язаних проблем, що стоять перед суспільством. Досліджуючи популізм та роль популістських партій у партійно-політичній системі різних країн світу, можна стверджувати, що він є наслідком партійної системи, яка не виконує свою представницьку функцію.

Висновки до розділу 3

Узагальнюючи результати дослідження щодо застосування політичного популізму в Україні, можна виділити три основні напрями. У контексті виборчого процесу популізм розглядається як дестабілізуючий фактор, що знижує довіру громадян до політичної системи, тому запропоновано модель його мінімізації. Вона базується на комплексному підході, що охоплює законодавчі ініціативи, підвищення прозорості політичних інституцій, розвиток критичного мислення у виборців, а також впровадження технологій фактчекінгу для перевірки заяв політиків. Популістські елементи, як-то апеляція до народу, спрощення складних проблем і боротьба з елітами, визначаються як головні ознаки маніпулятивного політичного дискурсу.

Як політична технологія, популізм трактується як один з інструментів управління, що може мати як конструктивне, так і деструктивне значення. Його ефективність залежить від змісту, цілей і форм подачі. Політичні партії, громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства використовують популізм для мобілізації електорату, що вказує на необхідність регулювання таких підходів задля уникнення маніпуляцій. У результаті запропоновано модель застосування популізму для удосконалення системи політичного управління, яка передбачає зменшення негативного впливу цього феномену та підвищення його потенційної користі.

Щодо впливу популізму на демократичні процеси, з'ясовано, що він може виступати як каталізатор змін у різних фазах розвитку демократії — від лібералізації до її згортання. Популізм стимулює політичну активність, зокрема через використання цифрових технологій, соціальних мереж та онлайн-платформ. Це сприяє цифровізації політичного управління, активізації громадян і поширенню цінностей відкритого суспільства. Водночас підкреслюється необхідність відповідального підходу до застосування популізму, аби уникнути ризиків політичної маніпуляції та поляризації.

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

Таким чином, у процесі роботи над дослідженням ми досягли поставлених мети та завдань, в результаті чого прийшли до наступних висновків:

Теоретичні засади та історичні етапи розвитку політичного популізму розкрито шляхом виокремлення семи ключових етапів його еволюції — від американського аграрного популізму кінця XIX століття до сучасного "вибуху популізму" після 2014 року. Це дало змогу прослідкувати зміну характеру популізму відповідно до соціополітичного контексту різних епох і регіонів. Уточнення поняття політичного популізму з позиції його ролі як ідеології, стилю, інструменту мобілізації та механізму політичного управління дало основу для подальшого аналізу.

Сутнісний зміст сучасного політичного дискурсу було розкрито через визначення політичного дискурсу як символічної системи комунікації, що включає мовні акти, правила публічної поведінки, політичні символи й концепти. Це дозволило охопити не лише мовну, а й культурну та соціальну складову політичного спілкування.

Базові ідеологічні концепти політичного популізму на міжнародному рівні були обґрунтовані на прикладах лібералізму (США, Західна Європа), соціалізму (Китай) та націоналізму (Шотландія, Каталонія, Квебек). Визначено спільні риси та відмінності в підходах до популізму в різних ідеологіях, що дало змогу показати його універсальність як політичного феномену.

Специфіка застосування політичного популізму в Україні як політичної технології вивчена крізь призму практичних інструментів впливу, що використовуються у виборчому процесі, з акцентом на маніпулятивну природу популістських практик. Було розроблено модель мінімізації негативного впливу популізму, яка включає сфери впливу, основних стейкхолдерів, типи заходів (законодавчі, політичні, організаційні, технологічні) та пріоритетні напрями.

Практичні рекомендації щодо зниження негативного впливу популізму в Україні також надано. Вони стосуються діяльності ЦВК, Міністерства освіти і науки, Міністерства цифрової трансформації та громадянського суспільства. Запропоновано заходи з підвищення прозорості виборчих обіцянок, інтеграції в освіту тематики політичного популізму, створення цифрових платформ для інформування виборців та модерування суспільних дебатів. Таким чином, усі поставлені завдання виконані в комплексі, що сприяє глибшому розумінню феномену популізму в політичному, науковому й практичному вимірах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєнко І. В. Місце і роль особистості в політичній системі сучасного суспільства : Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / І. В. Алексєєнко; НАН України. Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького. К., 1999. 20 с.
2. Антонова О. Р. Взаємодія Верховної Ради України з неурядовими організаціями: державно-управлінський аспект [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2015. 20 с.
3. Бабич-Декань О. Політична підсвідомість. Якщо технологи влади не вивчать місцевої специфіки, то політреформа матиме зворотний результат. Політика і культура. 2002. №20 (199). С. 18.
4. Бакуменко В. Д. Напрями державно-управлінської діяльності // Енциклопедія державного управління: у 8 т. НАДУ при Президентові України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т 2. К. : НАДУ, 2011. С. 400-402.
5. Бебик В. М. Базові засади політології: історія, теорія, методологія, практика : монографія. К. : МАУП, 2000. 384 с.
6. Бебик В. М. Політологія для політика і громадянина: [монографія]. К: МАУП, 2003. 424 с.
7. Безп'ятчук Ж. BBC News Україна. 25 квітня 2019. URL: www.bbc.com/ukrainian/features-48036762
8. Божко Я. Популізм: між народною волею та охлократією. URL: https://medLum.com/nastupna/populism-1e6e5f603b6d?fbclid=IwAR0RGeWWvbx7RRpS9uGivlCSvGr8uqEf0t5f_sILMoBUgetweRPxojex5J8.
9. Брайчевський Ю. С. Поширення політики популізму та зміни ідеологічного простору у країнах Європи. Географія та туризм. 2019. Вип. 52. С. 52-59.

10. Брайчевський Ю. С. Поширення політики популізму у демократичних країнах заходу: суспільно-географічний аналіз виборів президента США 2016 р. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. Вип. 3-4. С. 144-151.
11. Брегеда А. Ю. Основи політології. К.: КНЕУ, 2000. 312 с.
12. Брус Т. М. Аналіз державної політики. Енциклопедія державного управління : у 8 т. НАДУ при Президентові України ; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т 4 : Галузеве управління / наук.-ред. кол. : М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) [та ін.]. К. : НАДУ, 2011. С. 36-37.
13. Бурдюг М. М. Чинники зростання популізму в умовах ліберальної демократії. Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. редкол.), Л. І. Кормич (голов. ред.), І. М. Милосердна (відп. ред.) [та ін.] ; НУ «ОЮА», Південноукр. центр гендер. проблем. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 66. С. 89-97.
14. Бурдяк В. Тенденції авторитаризму і популізму в діяльності політичних лідерів та партій Болгарії. Історико-політичні проблеми сучасного світу. 2020. Т. 42. С. 136-147.
15. Бурдяк В., Макар Ю. Популізм складова діяльності українських політичних партій. Україна Європа Світ. Т., 2015. Вип. 10. С. 132-133.
16. Вайнштейн Г.І. Сучасний популізм як об'єкт політологічного аналізу Поліс. Політичні дослідження, 2017. № 4. С. 69-89.
17. Валіцький А. Марксизм і стрибок у царство свободи. Історія комуністичної утопії. Київ: Всесвіт, 1999. 510 с.
18. Валентина Гошовська, Людмила Лукіна. Політичний дискурс як феномен сучасної політики. Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022. URL: <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>, С. 20-22.

19. Варій М. Політико-психологічні передвиборчі технології. К., 2003. С. 8.
20. Вдовиченко В. А. Постмодерний популізм в Італійській Республіці (у контексті виборів до Європарламенту 2019). Зовнішні справи. 2019. № 1. С. 17-20.
21. Вегеш М. М. Історія і політика: у 4-х т. Т. 4. Ужгород: УЖ НУ, 2005. 478 с.
22. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
23. Вілбер К. Трамп і епоха. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2019. 136 с.
24. Волдрон Дж. Теоретичні засади лібералізму. Лібералізм. Ліберальна традиція політичного мислення від Джона Локка до Джона Роулза [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий ; Наукове товариство ім. Вячеслава Липинського. 2-ге вид., перероб. К. : Простір; К. : Смолоскип, 2009. С. 68-88.
25. Гапоненко В. А. Концептуальна модель інституційних передумов демократизації політичної системи України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.01 «Теорія та історія політичної науки». Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова / Гапоненко Віра Анатоліївна. Київ, 2020. 441 с.
26. Гедікова Н. П. Основні напрями сучасного лібералізму та їхні характерні особливості. Політологічні записки. 2011. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_8.
27. Год Н. Двопартійна система США та популістський рух наприкінці XIX на початку XX століття: проблема політичної трансформації. Історична пам'ять. 2012. № 27. С. 120.
28. Головатий М. Мистецтво здобувати владу. Політичний менеджмент. 2009. № 4 (37). С. 28-43.

29. Гошовська В.А. Ораторське мистецтво публічного діяча: навч. посібник. К.: НАДУ, 2017. 215 с.
30. Гомза І. Світло й тінь популізму. Чого більше від популістів – загрози чи можливостей. URL: <https://voxukraine.org/svitlo-j-tin-populizmu-chogobilshe-vid-populistikiv-zagroz-chi-mozhливостей>.
31. Гонюкова Л.В. Політичні партії як суб'єкти державної політики в сучасній Україні: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. управління. Київ, 2010. 410 с.
32. Горбатенко В. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керівників. Політичний менеджмент. 2006. Спецвипуск. С. 48-63.
33. Гошовська В. А. Професійна діяльність політиків та державних службовців як віддзеркалення наявності/відсутності у них знань з елітознавства. Глобальне управління: теорія та практика: І міжнар. наук.- практ. конф.: зб. наук. пр. (Греція, Афіни, 23-26 вересня 2015 р.) / [за заг. ред. Dr. Sousana Michailidou, Attorney At Law Elias S. Spyriades, MD. Nikolaos G. Vakouras, О. М. Руденко, О. В. Червякова] Афіни. Євро-Середземноморська Академія мистецтв і науки, 2015. 176 с. С. 36-39.
34. Гошовська В. Політологічна складова у системі підготовки фахівців з парламентаризму в Національній академії державного управління при Президентові України. *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 296-298.
35. Гошовська В.А. Представницькі органи влади у забезпеченні сталого розвитку України. Збірник наукових праць Національної академії державного управління при Президентові України: Видавництво НАДУ, 2020. С. 91–96.
36. Григор'єв О. В. Виклики ліберальній демократії в умовах росту популізму: кейс Чехії. Прикарпатський вісник НТШ. Думка. 2018. № 6. С. 42-48.
37. Грубінко А.В. Європейський Союз після Brexit: продовження історії Моногр. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2021. 258 с.

38. Гула Р. В. Основні теоретичні підходи та характеристики націоналізму як ідеології та суспільно-політичної практики. Гілея: науковий вісник. 2013. Вип. 79. С. 273-276.

39. Газда Ї., Лазурова Н.О. Політичний дискурс: функції слова в політичному мовленні (на матеріалі української та чеської мов). Мовознавство. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Випуск 16, 2011. С. 38-43.

40. Дем'яненко В. М. Популізм як прояв кризи демократії у сучасному науковому дискурсі. Регіональні студії / Гельветика. 2020. С. 71-76.

41. Дем'яненко М. Популізм як політичний феномен і маніпулятивна технологія: дис. на зд.н.с. канд. політ. наук. К., 2015. 177 с.

42. Дем'яненко М. Популізм: засоби маніпулятивного впливу на електорат. Політичний менеджмент. 2011. № 2. С. 94.

43. Деменко О. Ф. Тріумф лівого популізму в Греції: причини та наслідки. Проблеми всесвітньої історії. 2020. № 3. С. 186-203.

44. Дем'янчук О. П. Державна політика та публічна політика: варіант перехідного періоду. ULR: http://www.library.ukma.kiev.ua/e-lib/NZ/NZV18_2000_polityk/05_demyanchyk_op.pdf

45. Державна політика у сфері охорони здоров'я: кол. моногр. : у 2 ч. Ч. 1 / [кол. авт. ; упоряд. проф. Я. Ф. Радиш; передм. та заг. ред. проф. М. М. Білинської, проф. Я. Ф. Радиша]. К. : НАДУ, 2013. С. 7.

46. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Б. Авер'янова. К.: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.

47. Дудко І.Д. Президент vs бюрократія в системі зовнішньої політики США: до питання про теоретичну парадигму американської політичної думки. Економіка і держава. Серія: Політологія. 2020. № 2. С. 20-26.

48. Джон Б. Джудіс. Великий вибух популізму. Харків: Книжковий дім «Клуб сімейного дозвілля», 2017. 192 с.

49. Джонсон відмовив Шотландії у референдумі про незалежність. Європейська правда. 14 січня 2020. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/newsjohnson-shotlandia-nezalezhnist/30376921.html>.
50. Дмитренко М. Політична система Україна: розвиток в умовах глобалізації та інформаційної революції: Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, ін-т оператив. діяльн. та держ. безпеки. К.: Знання України, 2008. С. 164-165.
51. Додонов Д. Р. Феномен популізму в сучасному політичному просторі. Гілея: науковий вісник. 2017. Вип. 123. С. 287-292.
52. Дубина О. Що таке популізм? // Політика і час (Зовнішні справи). 1992. № 3. С.67-71.
53. Елітознавство: підручник. За заг. ред. В.О. Гошовської. Київ: НАДУ, 2013. 268 с. ULR: http://academy.gov.ua/NMKD/library_nadu/Pidruchnuiky_NADUZ8cff21da-8434-4265-814c-55dd8266d664.pdf.
54. Житко А. О. «Вибух популізму» у ХХІ столітті: дослідницькі інтенції щодо визначення «універсальних» характеристик. Сучасне суспільство, 2019. Вип. 2. С. 72-81.
55. Житко А. О. «Сучасний популізм» як елемент проблемного поля сучасного політологічного дискурсу. Сучасне суспільство. 2020. Вип. 1. С. 70-82.
56. Економічний популізм у країнах Латинської Америки. ULR: https://pidru4niki.com/16011013/politekonomiya/ekonomichniy_populizm_krayinah_latinskoyi_ameriki
57. Захарова Є. Лібералізм як методологічна концепція громадянського виховання США. Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]. Педагогічні науки. 2012. Вип. 112. С. 189-198.
58. Заяць Н. В. Народна законодавча ініціатива: прояв популізму влади чи реальний інструмент демократії. Dictum factum. 2020. № 3. С. 75-83.

59. Елітознавство: підручник /кол.авторів; за ред.. В.А.Гошовської, Л.Г.Комахи. 2-е видання, перероблене та доповнене. Київ. Вид-во «Центр учбової літератури», 2022. 220 с.

60. Іванова Н. Ю. Політичний популізм в умовах незавершеної трансформації. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, 2019. Вип. 26. С. 42-48.

61. Івченко Ю. В. Націоналізм як базова ідея державного патріотизму. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2016. Вип. 19. С. 12-15.

62. Індекс демократії. Як змінювалося місце України у ключових рейтингах демократії за сім років. ULR: <https://www.slovoidilo.ua/2021/02/12/infografika/polityka/yak-zminyuvalosya-misce-ukrayiny-klyuchovykh-rejtynhax-demokratiyi-sim-rokiv>.

63. Калюжна Ю. І. Популізм, як політико-культурний феномен сучасної світової політики. Сучасне суспільство: політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки, 2017. Вип. 2(14). С. 80-87.

64. Когутюк В. Ю. Теоретико-методологічні засади розвитку державного управління виборчим процесом в Україні (на основі досвіду країн ЄС) [Текст] : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01 / Когутюк Віталій Юрійович ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Київ, 2017. 20 с.

65. Кирилюк Ф. М. Філософія політичної ідеології. К.: Центр учбової літератури, 2009. 520 с.

66. Кирилюк Ф.М. Політологія. К.: Здоров'я, 2004. 776 с.

67. Кіянка І. Б. Популізм і вибори в контексті глобалізаційних змін. Ефективність державного управління. 2020. Вип. 4. С. 43-52.

68. Кіянка І. Б. Популізм як політологічна категорія. Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Філософія. Соціологія. Політологія, 2015. № 1. С. 67-75.

69. Кіянка І. Ідеї популізму в контексті консерватизму та лібералізму. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Міжнародні відносини. 2018. № 5. С. 101-107.

70. Кіянка І. Популізм в країнах Західної Європи: кінець XX початок XXI ст. Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2015. Вип. 27. С. 22-27.

71. Кіянка І. Популізм як виклик публічному управлінню: історичний аспект. Науковий вісник. «Демократичне врядування». 2018. Вип. 21. URL: http://www.lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnyk21/fail/Kijanka.pdf

72. Ключник Р. М. Популізм як сучасний політико-економічний феномен. Академічний огляд. 2020. № 2. С. 5-18.

73. Костюк Т. Динаміка змін політичних інститутів і процесів в «після помаранчевій» Україні: співвідношення міжнародних та внутрішньополітичних аспектів: дис. канд. пол. наук : 23. 00. 02. Л.: 2013. 193 с.

74. Кокорєв О. Проблеми якості демократії литви: вплив популізму та мінливості партійного ландшафту. Evropský politický a právní diskurz. 2020. Sv. 7, Vyd. 3. С. 175-180.

75. Колодко Гжегож В. Соціалізм чи капіталізм? Tertium datur. Економіка і прогнозування. 2018. № 1. С. 7-36.

76. Комунікативна компетентність народного депутата: практикум / авт. кол.: В. С. Куйбіда, В. А. Гошовська, Л. А. Пашко та ін. ; за заг. ред. проф. В. А. Гошовської. 2-ге вид., розшир. Київ: НАДУ, 2018. 176 с.

77. Кондратенко Д. Економічний націоналізм: політичні теорії. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2010. № 3 (47).

78. Корвецький О. Д. Система охорони здоров'я. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / НАДУ при Президентові України; наук.-ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (голова) [та ін.]. Т. 4. К.: НАДУ, 2011. С. 583-585.

79. Корсак К. В. Популізм і ноопопулізм: мультидисциплінарний аналіз існування і застосування. Humanities studies. 2020. Вип. 5. С. 36-49.

80. Кочубей Л. О. Виборчі технології. К.: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 332 с.
81. Культура ділового мовлення як інструмент кар'єрного зростання посадових осіб місцевого самоврядування: загальна короткострокова програма підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування / Укладачі: Гошовська В.А., Плотницька І.М., Лукіна Л.В. Київ.: КНУТШ. 2022. 6 с.
82. Крізі Г. Випробування популізмом: у чому особливість ситуації у Східній Європі, 2018. URL: <https://voxukraine.org/uk/viprobuвання-populizmom-u-chomu-osoblivist-situatsiyi-ushidnij-yevropi>.
83. Куц Г. М. Класичні політичні ідеології: базові принципи та сутнісні розбіжності. Політикус. 2015. Вип. 2. С. 65-69.
84. Кушнір І. О. І. Франко про сутність соціалізму. Філософія. Культура. Життя. 2013. Вип. 39. С. 49-60.
85. Лаврук Т.В. Конструювання політичних пріоритетів: ціннісний аспект. Вісник Дніпропетровського університету: Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках. 2015. Том 5. С.125- 133.
86. Лібералізм. Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=55373
87. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації, 2012. № 2. С. 69-77.
88. Лівий vs правий. URL: Погляд на світ <http://c4u.org.ua/livyj-vs-pravyj>
89. Ліві чи праві. Ви розумієте різницю між ними? А самі ви хто? URL: <https://ua-news.liga.net/politics/articles/livi-chi-pravi-vi-rozumiete-riznitsyu-mijnimi-a-sami-vi-hto-vladatsemi/>
90. Лісничук О. В. Популізм в Україні: теоретичні засади і проблеми вивчення феномену. Наукові записки. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. Вип. 4(78). С. 63-73.
91. Ліхачов В. Ультраправий екстремізм як загроза українській демократії. РгееїЗотЙоиБе. URL:

<https://freedomhouse.org/report/specialreports/far-riaht-extremism-threat-ukrainian-democracv-ukrainian-translation>.

92. Лукіна Л. В. Концептуалізація популізму в політичному дискурсі. Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. № 35/2021. С. 211 - 221. URL: <http://www.journal@fps-visnyk.lnu.lviv.ua>

93. Лукіна Людмила. Особливості проявів популізму в сучасному світі. Практична політологія: тенденції і перспективи : зб. матеріалів I-ї Всеукраїнської науково-практичної інтрнет-конференції (Київ, 17 березня 2021 р.) /за заг. ред. В.А.Гошовської. Київ.: НАДУ. 2021. С. 41 – 45. URL: <http://academy.gov.ua/parliaments/?lang=ukr&tip=dop&tipn=Page&page=3>

94. Максюта А.В. Імідж політика VIA політичне інтерв'ю. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. 2009. № 5. С. 417-421. URL: http://www.nbu.gov.ua/Portal/natural/Nvnu/filolog/2009_5/R7/Maksyuta.pdf.

95. Лукіна Л.В. Політичний дискурс: сутність та особливості застосування. Науковий журнал «Політикус». Випуск 2. 2021. С. 75 – 80. URL: www.politicus.od.ua

96. Людмила Лукіна. Популізм – особливість сучасного політичного дискурсу. 30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 52-54. <https://ipacs.knu.ua/pages/dop/273/files/5e2f5bc9-7e3f-4bb1-8017-18758fd31148.pdf>

97. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія /авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

98. Лукіна Л.В. Популізм у політичних культурах країн заходу і сходу: порівняльний аспект. Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. 268 с.
<https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=1928> , С. 151-154.

99. Людмила Лукіна. Модель мінімізації застосування політичного популізму під час виборів в Україні. Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри гідності та свободи українського народу: матеріали щорічн. Вс. круглого столу до Дня Гідності та Свободи України (Київ, 23 лист. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022.
<https://ipacs.knu.ua/pages/dop/316/files/dbca2488-6b24-4608-9db6-0931798c158b.pdf>

100. Лукіна Л.В. Утвердження демократичних цінностей як основа консолідації сучасного українського суспільства. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства: монографія /авт. кол.: В.А.Гошовська [та ін.]: за ред. В.А.Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 220 с. С. 104-111. Наукова школа вітчизняного парламентаризму. Серія «Бібліотека народного депутата».

101. Морарь М. В. Націоналізм в ідеології, політиці та практиці політичних партій). Гілея: науковий вісник. 2014. Вип. 87. С. 327-331.

102. Опитування IRI: суспільно-політичні погляди в Україні
http://ratinggroup.ua/research/ukraine/opros_iri_obschestvennopoliticheskie_vzglyady_v_ukraine.html?fbclid=IwAR2JkQv6On7q7hOpePwkw1UOZZLvw12KSESpW8tZ_HbTjwBLSYFLjAeuZp4

АНОТАЦІЯ

Горбаченко Валерія Ігорівна «Популізм у політичному дискурсі» –
Рукопис.

Кваліфікаційна робота студентки IV - го курсу денної форми навчання на здобуття освітнього рівня бакалавр спеціальності 052 «Політологія». Державний університет «Житомирська політехніка». Факультет національної безпеки, права та міжнародних відносин, Житомир, 2025.

Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та пропозицій, списку використаних джерел. Основний зміст викладено на 65 сторінках друкованого тексту, у тому числі 2 рисунки, 4 таблиці, список використаних джерел налічує 102 найменування.

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне дослідження феномену політичного популізму як складового елементу сучасного політичного дискурсу, його історичної динаміки, ідеологічного наповнення та специфіки застосування в умовах українського державотворення. В межах першого розділу проаналізовано основні підходи до визначення політичного популізму, окреслено етапи його історичного розвитку від кінця XIX століття до сучасності, а також розкрито його роль у формуванні сучасного політичного дискурсу. У другому розділі представлено порівняльний аналіз ідеологічних моделей популізму на прикладі лібералізму, соціалізму та націоналізму в різних країнах світу — зокрема в США, Західній Європі, Китаї, Великій Британії, Канаді та Іспанії. Особливу увагу приділено трансформації популістських наративів відповідно до соціально-політичних умов і викликів у різних культурно-політичних контекстах.

Третій розділ присвячено аналізу особливостей функціонування популізму в Україні як виборчої технології, засобу політичного управління та чинника впливу на демократичні процеси. Розроблено модель мінімізації негативного впливу популізму в Україні, окреслено напрями удосконалення політичної культури, інформаційної політики та громадянської освіти. Надано

практичні рекомендації для органів державної влади щодо впровадження інструментів протидії маніпулятивним технологіям у виборчому процесі.

Результати дослідження можуть бути використані для поглиблення наукового розуміння природи популізму, вдосконалення політичного управління, а також у процесі підготовки фахівців у галузі політології, публічного управління та суспільних комунікацій.

Ключові слова: *політичний популізм, політичний дискурс, виборчі технології, демократичні процеси, ідеологія, маніпуляція, політичне управління, лібералізм, соціалізм, націоналізм.*